

Naar de Koloniën van Weldadigheid

Over pechvogels, rusteloze zielen en een verhalenverteller

△ Veenhuizen

Tijdschrift

nr 1 - 2026

Bezoekadres

Karel de Grotestraat 30
3962 CL Wijk bij Duurstede

Postadres

Regionaal Archief Zuid-Utrecht
Postbus 64 3960 BB Wijk bij Duurstede

Telefoon: 088 5300 170

E-mail: info@razu.nl

Colofon

Onderzoek: Toon Blokland
Teksten: Denise Joosten
Portretten: Myrte Legerstee

Overige teksbijdragen van o.a.:

Museum de Proefkolonie
Het gevangenis­museum

Redactie: Harriët van den Heuvel

Fotografie: Winfried Leeman

Vormgeving: André van Zwieten

Drukwerk: timodenhoe­d.nl grafisch

Coördinatie RAZU:

Ruth Werkhoven
Marianne Rense

De makers van Tijd-schrift hebben alle moeite gedaan om de rechthebbenden van het hier gebruikte beeld-materiaal te achterhalen.

Inhoud

<p>4 <i>Voorwoord</i>
Anoniem, tot je gezien wordt</p> <p>5 Makers van Tijd-schrift nr 1</p> <p>7 De Maatschappij van Weldadigheid
Een uniek sociaal project uit 1818</p> <p>9 Een zoektocht door de tijd
Het onderzoek achter Cornelia's verhaal</p> <p>14 Van de onvrije koloniën naar een nieuw begin
Cornelia van Hevelingen
(Wijk bij Duurstede)</p> <p>22 Museum de Proefkolonie</p> <p>24 Niet gemaakt voor het geluk
Dirk Rietveld
(Houten en Bunnik)</p> | <p>32 Verhitte discussies over een rusteloze ziel
Willem Donk
(Rhenen)</p> <p>39 Het gevangenis­museum</p> <p>40 Een meisje van overzee
Louisa Maria Bentze
(Utrechtse Heuvelrug)</p> <p>48 De Verhalenverteller
Frederik Sliker
(Vijfheerenlanden)</p> <p>54 Bronnenlijst</p> |
|--|---|

△ Kolonisten uit de Koloniën van Weldadigheid

Anoniem, tot je gezien wordt

Wat laat je achter op deze wereld? De meeste mensen zullen denken aan hun kinderen en familie. Een kunstenaar denkt aan zijn kunst, een ondernemer misschien aan zijn bedrijf. Wat vaak over het hoofd wordt gezien bij zo'n vraag, zijn de sporen die we onbewust achterlaten. Je vraagt een vergunning aan voor een verbouwing, meldt dat je kind geboren is, of je laat je stem horen in de gemeenteraad, kortom: je doet mee in onze samenleving. En omdat je meedoet, kom je in de archieven voor. Sommige archieven worden al na een paar jaar vernietigd, om zo je privacy te beschermen. Andere blijven voor altijd bewaard om zo onze gezamenlijke geschiedenis vast te leggen.

Tegenwoordig wordt er anders tegen privacy aangekeken dan vroeger. Daardoor zijn in oudere archieven ook sporen te vinden waar mensen niet altijd het meest trots op zijn. Toch zijn het juist dat soort sporen die je in leven kunnen houden, sporen die interessant genoeg zijn voor onderzoekers om naar te graven en over te schrijven. Als je naar de Koloniën van Weldadigheid werd gestuurd, dan was trots niet direct je eerste gevoel. Toch zijn het deze sporen die ervoor heb-

ben gezorgd dat wij vandaag Cornelia, Frederik, Dirk, Louisa Maria en Willem voor het eerst in een lange tijd weer herinneren. We zien ze, niet als een nummertje in een dossier of een anonieme werker op het veld, maar als mens voor wie de gang naar de koloniën slechts één onderdeel van hun verhaal was.

In dit eerste RAZU *Tijd-schrift* nemen Toon Blokland en Denise Joosten je mee door de levens van deze vijf bewoners uit het gebied van het Regionaal Archief Zuid-Utrecht, de gemeenten Bunnik, Houten, Rhenen, Utrechtse Heuvelrug, Vijfheerenlanden en Wijk bij Duurstede. Grondig archiefonderzoek is omgezet in levendige verhalen die je een inkijk geven in hoe het is om al het bekende achter te moeten laten voor een onbekende toekomst in de Koloniën. Op basis van het onderzoek konden we ook inschatten hoe deze mensen er mogelijk uitzagen, en hebben we Myrte Legerstee gevraagd om portretten te schetsen. Hoewel het beeld nooit compleet zal zijn, proberen we op een nieuwe manier mensen en hun verhaal weer tot leven te brengen. Zodat jij ze weer kunt zien voor wie ze waren. Veel leesplezier!

Wietse Bakker, directeur-archivaris

Makers van *Tijd-schrift* nr 1

Toon Blokland is een onderzoeker in hart en nieren. Al vroeg was hij gefascineerd door de verhalen van zijn grootouders, die een eendenkooi in Asperen bezaten. Hierover schrijft hij momenteel een boek. De interesse in het onderzoeken van zijn eigen geschiedenis werd aangewakkerd door het vroege overlijden van zijn vader en later het nieuws dat zijn opa van vaders kant niet zijn biologische opa is. De zoektocht naar wie dan wel de biologische vader van zijn vader is, duurt nog voort.

Toon werkte onder andere als medisch fotograaf, docent en officier bedrijfsmaatschappelijk werker bij de Koninklijke Landmacht. Maar eerder al, als hoofdredacteur van de schoolkrant op de ULO, ontstond de interesse in onderzoeken, interviewen, het vertellen van verhalen, en zijn belangstelling voor de ondersteunende techniek.

En toen het tijd was om met pensioen te gaan, lonkte weer het onderzoek. Dit keer was het vooral de militaire geschiedenis die Toons interesse wekte. Eerst de geschiedenis van het Militair Revalidatie Centrum Aardenburg, waar hijzelf werkzaam was. Na een verhuizing naar Elst (UT) werd hij gegrepen door de geschiedenis van Rhenen, Elst en omgeving, vooral tijdens de Tweede Wereldoorlog. Als lid van de Historische Vereniging Oud Rhenen, Werkgroep Elst en Remmerden deed hij verschillende onderzoeken, waaronder naar de geallieerde militairen Francis McCluskey en Frank McNaught. Hij schreef hierover in het tijdschrift van de vereniging en hield – en houdt – lezingen.

Voor het tijdschrift dat nu voor je ligt, deed Toon onderzoek naar de Maatschappij en de Koloniën van Weldadigheid. Bij dit negentiende-eeuwse project werden talloze mensen die in armoede verkeerden naar deze koloniën gestuurd om daar landbouwvaardigheden en discipline aan te leren. Deze – meestal – zwervers, bedelaars en weeskinderen waren afkomstig uit het hele land, dus ook de regio Zuid-Utrecht. Toon is op zoek gegaan naar verhalen van mensen die uit ons werkgebied naar de veenkoloniën 'opgezonden' werden: wie waren deze mensen, hoe zijn ze in de Koloniën van Weldadigheid beland en hoe verging het hun daar? Met zijn oog voor de 'gewone' mens, zijn passie voor onderzoek doen en – in de reeks lezingen – zijn liefde voor vertellen, laat Toon licht schijnen op deze bijna vergeten verhalen.

Voor zijn bijdrage aan het (internationaal militair) historisch onderzoek, de waardering en het begrip van onze geschiedenis en het inspireren van toekomstige generaties om zelf onderzoek te gaan doen, werd Toon in 2025 benoemd tot Ridder in de Orde van Oranje Nassau.

Denise Joosten schrijft toneelstukken, korte verhalen, monologen, recensies, dikke fantasyboeken en zo af en toe een rare combinatie van verschillende dingen bij elkaar. Dit doet zij als kunststudent aan ARTEZ, waar zij een bachelor Creative Writing volgt. Eerder volgde zij een opleiding Geschiedenis aan de Radboud Universiteit. Voor haar verhalen laat zij zich inspireren door het verleden. Van de teksten over Romeinse priesteressen, waar ze haar

scriptie over schreef, tot documenten uit de queer geschiedenis die ze tijdens een minor 'Gender & Diversity' onderzocht.

Als schrijver is zij voortdurend bezig met het vertellen van verhalen. Zelf zegt ze hierover: "In verhalen kunnen we dingen ervaren die we niet zelf mee hebben gemaakt en bijna overal kunnen we wel een stukje van onszelf in herkennen, nieuwe dingen leren en helemaal opgaan in een andere realiteit. Het verleden zit vol met dat soort verhalen."

Voor dit tijdschrift heeft Denise de persoonlijke verhalen uitgewerkt van een aantal van de mensen uit onze regio die in het onderzoek van Toon naar voren kwamen.

Met haar verhalen slaat Denise een brug tussen de geschiedwetenschap en haar schrijfpraktijk en vindt zij een manier waarop deze elkaar versterken. Hieruit ontstaan persoonlijke verhalen die het verleden toegankelijker maken en mensen die al meer dan een eeuw dood zijn weer een stem geven.

Myrte Legerstee is kunstenares en illustrator: "Ik maak graag kunst, maar ik ben ook nieuwsgierig naar de wisselwerking tussen kunst en cultuur en de geschiedenis van deze wisselwerking. Ik vraag mij vaak af hoe het verleden doorwerkt in het heden en hoe de toekomst van onze aarde eruit zal gaan zien. Dit zijn vragen die ik op een speculatieve manier probeer te beantwoorden met mijn kunstwerken."

Woorden die het werk van Myrte omschrijven zijn rauw, cynisch en surreëel. Absurditeit kenmerkt haar illustraties en geeft haar kritische blik, maar ook haar verwondering weer.

Voor dit tijdschrift maakte Myrte echter een uitzondering. Zij heeft de absurditeit even losgelaten en is met ons op zoek gegaan naar de meest passende weergave van de werkelijkheid. Wie waren de personen uit de verhalen van Toon en Denise en hoe zouden ze eruit gezien kunnen hebben? Op basis van de verhalen en de gevonden signalementen maakte Myrte portretten van onze hoofdpersonen. Haar werk is verhalend en gelaagd, letterlijk en figuurlijk. Zij bouwt haar illustraties op door middel van een collagetechniek. Digitaal voorziet zij de analoge houtskooltekeningen van kleur. Deze techniek geeft haar alle ruimte om een weloverwogen beeld te maken maar ook om dit te animeren.

Myrte is geboren in Wijk bij Duurstede en woont in Utrecht. Ze is afgestudeerd aan de HKU Illustration design en volgde een master Kunst, cultuur en politiek aan de UVA.

De Maatschappij van Weldadigheid

Een uniek sociaal project uit 1818

In het begin van de 19e eeuw, toen de nasleep van de Franse Tijd diepe sporen trok door Nederland en armoede een wijdverbreid sociaal probleem was, ontstond een revolutionair plan. Een plan waarin arbeid, heropvoeding en landontginning samenkwamen in een poging om de onderste lagen van de samenleving een waardig bestaan te bieden.

Dat plan kreeg in 1818 vorm in de oprichting van de Maatschappij van Weldadigheid, een particuliere organisatie met grootse idealen. Wat begon als een filantropisch project, groeide uit tot een uniek sociaal experiment waarvan de sporen tot op de dag van vandaag zichtbaar zijn. Het initiatief daartoe werd genomen door Generaal-Majoor Johannes van den Bosch (1780-1844), dezelfde man die in Nederlands-Indië het omstreden Cultuurstelsel invoerde.

Van den Bosch geloofde dat arme mensen door omstandigheden in een negatieve spiraal terecht waren gekomen. Zijn oplossing voor de Nederlandse situatie: deze mensen moesten de kans krijgen om, onder begeleiding, een bestaan op te bouwen door middel van arbeid, discipline, landbouw en onderwijs voor de kinderen. De samenleving kon daar bovendien ook voordeel van ondervinden: woeste gronden in Drenthe en Overijssel lagen braak en de ontginning ervan kon de natie vooruithelpen.

Gedurende zijn loopbaan werd Van den Bosch door koning Willem I ook meerdere keren naar de overzeese koloniën gestuurd, zowel naar de Antillen en Suriname, als naar Nederlands-Indië. Ook daar streefde Van den Bosch naar 'verheffing' van de lokale bevolking. Al stond het Nederlandse, economische belang daar wel altijd duidelijk boven.

De Maatschappij van Weldadigheid in Nederland richtte zich op verschillende doelgroepen binnen de lagere sociale klassen. In eerste instantie ging het om verarmde gezinnen uit de steden, die – na voordracht door lokale subcommissies – werden uitgekozen om naar de 'koloniën van weldadigheid' te vertrekken. In een volgend stadium kwamen ook wees-

△ Johannes van den Bosch (1780-1844)

kinderen, bedelaars en landlopers in beeld. De koloniën werden gesticht in dunbevolkte, onontgonnen gebieden, vooral in Drenthe, Overijssel en Friesland. Frederiksoord, de eerste kolonie, werd gevestigd in het zuidwesten van Drenthe. Daarna volgden de andere vestigingen: Ommerschans, Willemsoord, Wilhelminaoord en later Veenhuizen. Ook in het hedendaagse België werden twee koloniën gesticht: Merksplas en Wortel.

De Maatschappij kende vrije koloniën – Frederiksoord, Willemsoord en Wilhelminaoord – waar gezinnen op vrijwillige basis heen gingen, voorgedragen en gesteund door lokale subcommissies van de Maatschappij van Weldadigheid. Hoewel het leven er strikt gereguleerd was, behielden deze kolonisten in principe hun vrijheid. Wel moesten ze eerst hun schulden aan de Maatschappij van Weldadigheid afbetalen, voor ze weer konden vertrekken. Dit was, zeker voor mensen die geen ervaring hadden met werken op het land, vaak een zaak van lange adem.

Heel anders was de situatie in de onvrije koloniën, zoals Ommerschans en later Veenhuizen. Hier werden mensen gedwongen geplaatst, bijvoorbeeld door armenraden of via justitiële maatregelen. Bedelaars en landlopers werden hier met harde hand heropgevoed. Ze woonden niet in huisjes, zoals de armen in de vrije koloniën, maar samen in gestichten. Zij leefden onder toezicht, moesten hard werken en hadden

△ Proeflapjes gebleekt en ongebleekt linnen gemaakt in de Koloniën van Weldadigheid

nauwelijks bewegingsvrijheid. Ook 'vrije kolonisten' konden in de onvrije koloniën terecht komen, als zij zich niet goed gedroegen.

Kolonie	Jaar	Type
Frederiksoord	1818	Vrij
Ommerschans	1819	Onvrij
Willemsoord	1820	Vrij
Wilhelminaoord	1821	Vrij
Wortel	1822	Vrij
Veenhuizen	1823	Onvrij
Merksplas	1825	Onvrij

De Maatschappij van Weldadigheid was een private organisatie, die gefinancierd werd uit giften van particuliere donateurs, overheids-subsidies en bijdragen van gemeenten. In de beginjaren was er veel publieke interesse: allerlei prominente, waaronder ook koning Willem I, en minder prominente Nederlanders investeerden in het project. Van de kolonisten zelf werd ook een bijdrage verwacht. Ze kregen bij aankomst land en middelen, maar moesten uit hun loon de kosten daarvan terugbetalen. Dit leidde soms tot problematische schuldenlasten, vooral in de vrije koloniën, waar de landbouwopbrengsten tegenvielen.

Een opmerkelijk en vaak vergeten aspect van de Maatschappij van Weldadigheid was het juridische en administratieve vraagstuk van het zogeheten 'domicilie van onderstand'. Deze term verwees naar de plaats waar iemand officieel recht had op ondersteuning van armenzorg. Het was de geboorteplaats óf de plaats waar iemand de laatste vier achtereenvolgende jaren had gewoond en belasting had betaald. Het 'domicilie van onderstand' betaalde een bijdrage aan de Maatschappij van Weldadigheid per persoon die in de koloniën

werd opgenomen. De vraag welke gemeente dat was leidde echter regelmatig tot langdurige discussies en briefwisselingen tussen gemeenten en de Maatschappij. Deze briefwisselingen zijn nu voor ons een goede bron van informatie.

Na enkele decennia bleek dat het ideaal van Van den Bosch onbereikbaar was. Ondanks pogingen om de koloniën economisch rendabel te maken, bleven ze grotendeels afhankelijk van (overheids)steun. In 1859 werd de kolonie Veenhuizen onder toezicht van het Rijk gebracht. In 1886 werd het een Rijkswerkinrichting. De Ommerschans werd afgebroken. Alleen een paar historische gebouwen en een herinnerings- en begraafplaats zijn nog over. De vrije koloniën werden langzaam afgebouwd. Sommige bewoners bleven echter nog tot diep in de 20e eeuw in Frederiksoord en Wilhelminaoord wonen. De Maatschappij zelf bleef bestaan als landgoedbeheerder en speelt vandaag de dag een rol in erfgoedbehoud.

De sporen van de Maatschappij zijn nog zichtbaar in de koloniedorpen. In 2021 werden de Koloniën van Weldadigheid zelfs opgenomen op de Werelderfgoedlijst van UNESCO – als erkenning voor dit unieke, sociaal-utopische experiment in de Nederlandse geschiedenis. De Maatschappij van Weldadigheid blijft voor velen een intrigerend onderwerp. Haar geschiedenis toont hoe idealen en pragmatisme elkaar soms raken – en botsen. Wat begon als een geloof in menselijke verheffing eindigde deels in dwang en disciplinaire zorg. Toch blijft het een van de meest innovatieve pogingen om armoede structureel aan te pakken.

Een zoektocht door de tijd

Het onderzoek achter Cornelia's verhaal

Een mens laat iedere dag sporen na. Je staat in een leerlingenregister van je school. Je zet je handtekening onder een geboorte- of huwelijksakte. Of je stuurt een belangrijke mail aan een collega. Een arts stelt een dossier voor je op als je ter controle langs bent geweest. En als je een toeslag of boete krijgt, komt daar een hele papierwinkel aan administratie bij kijken – al is dat tegenwoordig digitaal. Het zijn vaak kleine dingen: je naam op een lijst, een ingevuld formulier of een factuur. Of een korte vermelding in een verslag of in notulen. Meestal is dit om praktische redenen. Een organisatie houdt een nette administratie bij om later iets terug te kunnen vinden. En tegelijkertijd zijn deze sporen een bewijs, hoe klein ook, dat je op deze aarde hebt rondgelopen.

Een archief is een bewaarplaats van dit soort sporen, die we hebben opgeschreven en bewaard. Zo'n archief is ook weer met een praktisch doel aangelegd: we kunnen er dingen in opzoeken die we zelf niet onthouden hebben. Dat maakt het mogelijk om organisaties te controleren. Je kan in een archief even opzoeken wat voor kosten er een aantal jaar geleden gemaakt zijn, maar ook uitzoeken of iemand bij een bepaalde vergadering aanwezig was. En je kunt het bewijs vinden dat je een bepaalde factuur toch echt betaald hebt.

Hoe langer zo'n archief bewaard wordt, hoe meer het die praktische functie verliest. De notulen van een vergadering van tweehonderd jaar geleden hebben we voor een vergadering van vandaag hoogstwaarschijnlijk niet nodig. Maar zo'n oud archief krijgt wel een nieuwe functie: die van historische bron. Oude notulen kunnen inzicht geven in wat er twee eeuwen geleden in een gemeente of bedrijf speelde. En dus in onze maatschappij. We weten wie er bij die vergadering aanwezig waren, en wat er ongeveer gezegd is. Dat betekent dat we kunnen reconstrueren wat zich in zo'n vergaderzaal heeft afgespeeld. Zelfs lang nadat alle betrokkenen en iedereen die zich hen herinnert is overleden. En als je genoeg van deze stukjes samen weet te brengen krijg je uiteindelijk een beeld van een persoon en een leven. Van een voorouder misschien. Of van een onbekende met een mooi verhaal.

Om je zo'n beeld te kunnen vormen moet je wel weten waar je de informatie moet zoeken. Door de eeuwen heen zijn er namelijk honderden kilometers aan archief bewaard. Die zijn verspreid over verschillende archiefdiensten door het land en ook daarbuiten. Ongetwijfeld vind je fascinerende dingen als je simpelweg doos na doos

▽ *Inkijkje in het depot van het RAZU*

openmaakt en boek na boek doorbladert. Maar dat is niet bepaald een snelle manier om te vinden wat je zoekt.

Wanneer je op zoek bent naar sporen van een bepaalde persoon uit het verleden moet je jezelf de vraag stellen: met welke organisaties is deze persoon in aanraking gekomen? Je kunt dan denken aan gemeentes, scholen, zorginstellingen, rechtbanken en bedrijven. De archieven van die organisaties zijn een goed uitgangspunt voor je zoektocht. Ook als je zoekt op internet kun je veel achterhalen. Als voorbeeld vertellen we je hoe wij bij een van onze onderzoeken te werk zijn gegaan.

Onze casus gaat over de Maatschappij van Weldadigheid en dan in het bijzonder over Cornelia van Hevelingen. De Maatschappij van Weldadigheid is een fantastisch startpunt voor ons onderzoek: het is namelijk een organisatie met een netjes en omvangrijk archief. Alle kolonisten zijn er op een of andere manier in opgenomen. En als iemand naar de Koloniën van Weldadigheid werd gestuurd, ofwel ‘opgezonden’, is dat ook te vinden in het archief van de gemeente waar deze persoon vandaan kwam.

Zo is de ‘opzending’ van Cornelia terug te vinden in het Regionaal Archief Zuid-Utrecht in Wijk bij Duurstede. Dat is te danken aan de inventaris van de gemeente Cothen, die in dat archief is opgenomen. In deze inventaris staat uitgebreid beschreven welke stukken er allemaal zijn gearchiveerd. Daardoor is de zoekmachine voor dit archief op de website van het RAZU vergelijkbaar met een ‘normale’ zoekmachine. Als je er ‘Ommerschans’ intikt komen er meteen stukken boven waarin Cornelia bij naam genoemd wordt. Die stukken moet je dan nog wel opvragen om in de studiezaal inhoudelijk te bekijken, maar je weet dan in ieder geval dat er informatie over haar is opgeslagen.

Als je de stukken over Cornelia opvraagt – archiefnummer 028 (Gemeentebestuur Cothen); inventarisnummer 68 (de ingekomen gemeentepost van 1854) – krijg je alle ingekomen post van de gemeente Cothen van dat jaar onder je neus. Daarin vind je Cornelia’s signalementskaart, het bevel voor haar opzending en de bevestiging dat deze plaatsgevonden heeft. Ook vind je de nota voor haar vervoer naar Ommerschans en de geneeskundige verklaring waarop staat dat ze hoogzwanger is. Daarin is allerlei informatie over haar te vinden: een

beschrijving van haar uiterlijk (signalement), de datum waarop ze naar Ommerschans gestuurd is, maar ook persoonsgegevens zoals haar geboortedatum en -plaats en de namen van haar ouders.

Dat alles biedt aanknopingspunten om verder te gaan zoeken buiten de deur. Met behulp van haar persoonsgegevens kunnen we Cornelia terugvinden in de enorme genealogische database van wiewaswie.nl. Hierin staan heel veel gegevens van de Burgerlijke Stand vanaf 1811, wat het mogelijk maakt om de Burgerlijke Stand van een groot aantal archiefdiensten tegelijkertijd te doorzoeken. In deze database vind je Cornelia’s geboorteakte, die van haar (half) broertjes en zusjes, de huwelijksakte van haar ouders en die van haarzelf en het dienstbodenregister waar ze ingeschreven stond. Maar ook de overlijdensakte van bijvoorbeeld haar moeder en haarzelf én de geboorteakte van haar dochter Helena. Door alle gegevens op een rij te zetten (zoals de geboorte- en overlijdensaktes van de gezinsleden, maar ook alle aktes die horen bij het eerdere huwelijk van Cornelia’s vader) ontstaat een beeld van het gezin: tweelingzusjes, een oudere zus, een veel oudere halfzus en halfbroer, en een overleden moeder.

Van iemands kindertijd is het vaak moeilijker om puzzelstukjes te vinden, zo ver terug in de tijd: kinderen komen over het algemeen minder voor in officiële administratieve stukken en dus in archieven. Dat betekent dat we afhankelijk zijn van de context: we kunnen niet terugvinden wat er precies gebeurd is. Wel kunnen we bekijken wat er in die periode gebruikelijk was. En dan kunnen we ons wel enige voorstelling maken van een tiener die na het overlijden van haar stiefmoeder voor haar achtergebleven halfzusjes zorgt, terwijl haar vader zijn best doet om de kost te verdienen.

Over Cornelia’s latere leven hebben de bronnen uit het archief van Cothen gelukkig meer aanknopingspunten gegeven: we weten dat Cornelia van Hevelingen naar Ommerschans is gestuurd, dus moet ze daar ingeschreven zijn. En dat klopt: op allekolonisten.nl, de website van het Drents Archief in Assen waarop de database is te vinden van het archief van de Maatschappij van Weldadigheid, vinden we een scan van het inschrijfregister met daarin Cornelia’s naam. Dit biedt weer nieuwe informatie: er staat in dat Cornelia naar Veenhuizen is gestuurd en ook wanneer dat was. Bovendien

△ De studiezaal van Het Utrechts Archief aan de Alexander Numankade

staat erin vermeld wanneer ze weer uit de koloniën ontslagen is.

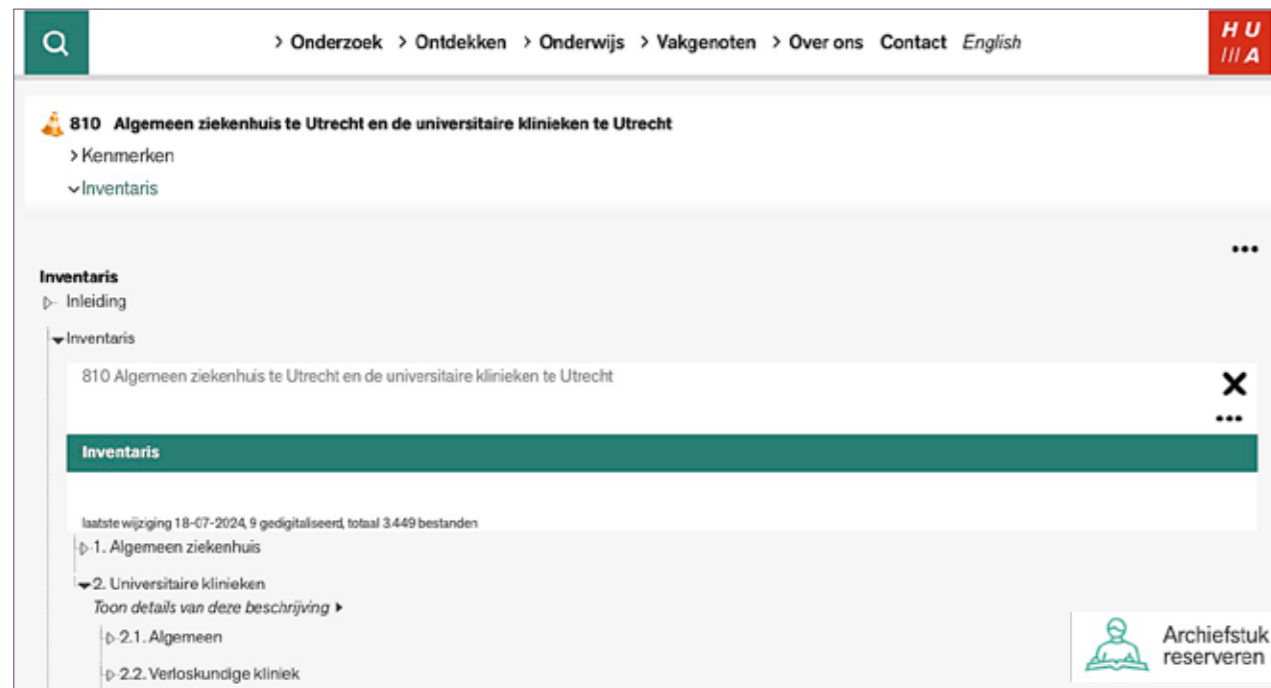
Zoeken in een online database kent wel één groot nadeel: de zoekresultaten zijn vaak slechts een topje van de ijsberg. In sommige gevallen omdat de precieze tekst die je opzoekt alleen in de lopende tekst staat, en niet in de beschrijving. Daardoor kan een zoekmachine alleen een match vinden als er een digitaal transcript beschikbaar is, ofwel: een uitgetypte weergave. In andere gevallen staan er in zo’n transcript spel- of typfouten, of er wordt een alternatieve spelling gebruikt.

Zo wordt Cornelia meestal bij haar hele voor- naam genoemd, maar vind je haar soms alleen als ‘C. van Hevelingen’. Haar achternaam wordt soms gespeld als ‘Hevelinge’, of ‘Hivelingen’ en ook als ‘Heuvelingen’. Bovendien wordt het tussenvoegsel soms weggelaten en wordt ze in de geboorteakte van haar eerste dochter ‘Neeltje’ genoemd, maar in de bijbehorende overlijdensakte dan weer gewoon ‘Cornelia’. Als mensen zelf niet konden schrijven was de kans groot dat ze ook niet wisten hoe ze hun eigen naam moesten spellen. En aangezien ouders vaak ook niet konden schrijven was er in veel gevallen ook niet per se een ‘juiste’ spelling. Degene die de naam opschreef moest het dus maar uit zijn mouw schudden.

In de meeste zoekmachines van archieven en databases krijg je alleen bij een letterlijke match een zoekresultaat. Op sommige websites is er een ‘klinkt als’ functie waarmee alternatieve spellingen ook gevonden kunnen worden, maar dat is meestal niet het geval. Als je dus enkel op ‘Cornelia van Hevelingen’ zou zoeken vind je lang niet alles. Het is daarom raadzaam om

iedere denkbare spelling toch maar even uit te proberen. Een echte typfout maakt het nog ingewikkelder: je kunt moeilijk iedere mogelijke fout in iedere zoekmachine uit gaan proberen. In een van de stukken uit de Cothense post staat bijvoorbeeld: “Bericht van de commissaris met verzoek bevel te geven dat op 7 april Cornelia van Wevelingen zal worden overgebracht van het huis van arrest te Amersfoort naar de Ommerschans.” Wie enkel ‘Cornelia van Hevelingen’ op zou zoeken zou dit stuk dus mislopen, omdat het niet bij de zoekresultaten verschijnt. Het opzoeken van veel verschillende gerelateerde termen kan helpen om dit soort foutjes te voorkomen. Het stuk is bijvoorbeeld wel te vinden wanneer je ‘Ommerschans’ of ‘huis van arrest’ zoekt in dit archief.

Als er een minder gedetailleerde beschrijving is (en dus minder kans op zoekresultaten), is het belangrijk om na te gaan waar zich informatie zou kunnen bevinden zodat je doelbewust stukken door kunt kammen. Ieder beetje informatie dat je al hebt kan dan helpen. Zo staat er bijvoorbeeld in de geboorteakte van Cornelia’s tweede dochter, Helena, dat zij geboren is in het ‘akademisch ziekenhuis’ in Utrecht. Ook dat is een instelling met een uitgebreid archief, dat opgeslagen ligt bij Het Utrechts Archief. Maar als je in dat archief (810 Algemeen ziekenhuis te Utrecht en de universitaire klinieken te Utrecht) Cornelia’s naam invoert, zul je niets vinden. Gelukkig geeft de geboorteakte ons alle informatie die we nodig hebben: Cornelia was in dit ziekenhuis voor een bevalling, dus dat zou betekenen dat ze bij de verloskundige kliniek verbleef. En aangezien Helena in het najaar van 1849 is geboren, is Cornelia waarschijnlijk

△ Online pagina van Het Utrechts Archief. Je ziet hoe je in de zoekstructuur specifieke archiefstukken kunt vinden.

eerder dat jaar opgenomen. Met die kennis kun je in de inventaris van het archief van dit ziekenhuis gaan zoeken.

Omdat het om een 'akademisch ziekenhuis' gaat moet je zijn bij '2. Universitaire klinieken'. Dat leidt dan tot '2.2. Verloskundige kliniek' en daarbinnen tot '2.2.1. Kliniek'. Hierin zijn alle stukken over de verpleging van de patiënten in de verloskundige kliniek opgenomen. Als we het patiëntenregister willen bekijken kunnen we daar komen via '81-83 Registers met gegevens over de verpleegde patiënten in volgorde van de aanmelding bij de kliniek, 1840-1874'. In nummer 81, '1840-1853 jan 17' bevindt zich het juiste jaartal. Om dit stuk in te zien vraag je dus (online of in de studiezaal) archiefnummer 810 en inventarisnummer 81 aan.

Via grotendeels dezelfde weg kun je ook de "Historiae Graviditatum" vinden: registers met gegevens over de verpleegde patiënten met verslagen van de zwangerschappen. Dat zijn inventarisnummers 85-205. Het zijn dikke boeken waarin de volledige verslagen van de opname in de kliniek te vinden zijn. Om die van Cornelia in te zien moet je inventarisnummer 90 hebben. En omdat ook dit stuk zich in het archief van het academisch ziekenhuis bevindt is het archiefnummer hetzelfde: 810. Hierin vind je vervolgens een beknopt verslag waarin Cornelia's 'sanguinisch' temperament beschreven wordt.

Soms loopt een pad echter dood: wanneer je de juiste doos doorbladert vind je niets. Of de juiste doos bestaat helemaal niet. Wie bijvoorbeeld een vonnis wil vinden van iemand die via de rechtbank van Arnhem naar Ommerschans gestuurd is, heeft pech: een groot deel van dit archief is tijdens de Tweede Wereldoorlog verloren gegaan. Wanneer er stukken ontbreken staat dit eigenlijk altijd in de inleiding van een specifiek archief vermeld. Maar een ontbrekende naam binnen een stuk valt een stuk minder op, en de reden is vaak niet te achterhalen. Misschien dat het toch om een ander jaartal gaat of dat er destijds een foutje is gemaakt waardoor iemand niet in een bepaald register staat. Misschien is net dat blaadje verdwenen of beschadigd. Of misschien klopte de informatie die je uit andere bronnen had toch niet helemaal.

Dit is waar we tegenaan lopen op het moment dat we onderzoek doen naar Cornelia's derde bevalling. Uit de geneeskundige verklaring weten we dat ze in het voorjaar van 1854 hoogzwanger was. Volgens de zoekhulp van het archief van de Maatschappij van Weldadigheid werden net bevallen vrouwen en hun pasgeboren kind in de invalidenregisters opgenomen. Maar wanneer we het invaliditeitsregister van voorjaar 1854 doorzoeken vinden we niets. Omdat er ook geen geboorteakte te vinden is, weten we niet of en wanneer het kind geboren zou zijn.

Een expert als het om de Maatschappij van Weldadigheid gaat, is zonder twijfel de schrijver Wil Schackmann. Volgens hem zijn er verschillende opties: het kind is tijdens de reis geboren, het kind is in Ommerschans of Veenhuizen geboren, of het kind heeft nooit bestaan. De eerste optie valt direct af: zo'n gebeurtenis had op de nota van de vervoerder gestaan, en daarnaast is tijdens de reis geen vertraging opgelopen. Voor optie twee zul je handmatig de boeken met geboorteaktes moeten doorzoeken. Voor Ommerschans zijn dit zowel de boeken van Avereest, Stad Ommen en Ambt Ommen. Voor Veenhuizen is dit het boek van de gemeente Norg. Dat laatste is volledig digitaal doorzoekbaar en erg compleet. Dus als je daar online niets vindt is de kans klein dat je wel resultaat boekt als je alle fysieke boeken met geboorteaktes zou doorbladeren. Omdat Cornelia rooms-katholiek was zou er ook een doopakte kunnen zijn. Maar ook deze zoektocht levert helaas niets op. Dus hoewel de derde optie de geneeskundige verklaring tegen lijkt te spreken, blijft deze optie over. Misschien is het kind doodgeboren, hoewel ook dat vaak wel ergens genoteerd werd. Misschien is er een totaal andere verklaring voor. Ergens klopt iets niet of ontbreekt iets. We weten alleen niet wat of waar.

In andere gevallen biedt het ontbreken van bronnen juist nuttige informatie. Zo weten we dat Cornelia tijdens haar verblijf in Ommerschans en Veenhuizen niet per se heel veel stennis geschopt heeft. Ze komt niet voor in de bronnen van de raad van tucht en er is niet veel over haar gecorrespondeerd. Iemand die ontsnappingspogingen deed, dingen jatte of een grote mond had tegen de opziensers, was niet zo onder de radar gebleven. Toch moet je, als je hier een conclusie uit trekt, heel voorzichtig zijn. De afwezigheid van bewijs is geen bewijs van afwezigheid. In andere woorden: het is mogelijk dat de bronnen er wel zijn maar dat je ze over het hoofd ziet. Of dat ze er ooit wel waren, maar verloren zijn gegaan. Wie weet heeft Cornelia met haar sanguinische temperament wel degelijk een belangrijke figuur tegen de schenen geschopt, maar zijn de stukken daarover samen met ieder spoor van haar derde kind verdwenen. We zullen het waarschijnlijk nooit helemaal zeker weten.

Ondertussen hebben we, dankzij alle bronnen die wél te vinden zijn, een hoop informatie over Cornelia verzameld. En hoewel we vrijwel eindeloos op verschillende plekken kunnen zoeken

in de hoop dat we nog wat vinden, zullen er altijd gaten blijven die je niet opgevuld krijgt. Dat betekent echter niet dat er niets te zeggen valt over deze perioden. Van Cornelia's tijd in Veenhuizen weten we helaas maar weinig specifiek – ze was een van de velen. Maar juist omdat ze 'een van de velen' was kunnen we inschatten hoe dat leven eruit moet hebben gezien. Dit vraagt om onderzoek naar de context: je kunt archiefstukken raadplegen waarin het dagritme of de kleding van de kolonisten beschreven wordt. Of je leest boeken over mensen die zich in een vergelijkbare situatie bevonden. Ook de inleidingen van specifieke archieven geven vaak een beeld van de situatie destijds. Zo weten we dat de toestand in het huis van arrest waarschijnlijk flink benauwend is geweest. En dat Cornelia, als vrouwelijke bedelaarskolonist in Veenhuizen, waarschijnlijk een groot deel van haar dag kwijt was aan spinnen of weven. We weten dat ze verplicht iedere zondag naar de kerk moest, en dat iedere cent die ze verdiende of uitgif strak werd bijgehouden.

In sommige gevallen kan het helpen om de fysieke locatie waar iemand zich bevond te bezoeken. Er is door de jaren heen veel veranderd: de Ommerschans staat er niet meer, en het tweede gesticht van Veenhuizen, waar Cornelia ook gezeten heeft, biedt vandaag de dag onderdak aan het Gevangenis­museum. De duizenden bedelaarskolonisten zijn verdwenen. Toch zijn er wel restanten terug te vinden van de realiteit waarin Cornelia zich bevond. Van het fluiten van de vogels tot het kenmerkende, rechtlijnige kolonielandschap, en van het tweede gesticht tot de kerkgebouwen en begraafplaatsen. Net zoals Cornelia haar sporen heeft nagelaten in de verschillende archieven, hebben de Koloniën sporen nagelaten in het landschap.

Als je dit alles bij elkaar brengt, zorgvuldig leest en bekijkt, alles op een rijtje zet, en er dan van een afstand naar kijkt, ontstaat er een verhaal. Het is nog niet compleet – misschien dat je later nog meer stukjes vindt; waarschijnlijk zullen er altijd gaten blijven. Maar het is wel genoeg om je een beeld te vormen van het verleden en van Cornelia. Op een bepaalde manier maakt het haar onsterfelijk. Net als alle andere mensen naar wie onderzoek gedaan is, waar over geschreven is, of over wie er nog bronnen in de archieven opgeborgen liggen.

Kin: spits, Haar & Wenkbrauwen: bruin, Merkbare teekenen: geen **Naam en Voornaam:** Hevelingen
lia van **Plaats, dag en jaar van geboorte en ouderdom:** Wijk bij Duurstede 10e Maart 1823 **Waa**
opt, in welke kerk: R.C Kerk aldaar **Godsdienstige gezindheid:** Roomsch – Catholijk **Beroep:** Zonde
wd, met wie, of ongehuwd: ongehuwd **Datum vaststelling redenen tot aanmelding:** 7 april 185
en wanneer
nale Militie
isvest of gew
re meerderjarig
te: 1 Elle, 5 Pa
Kin: spits, Ha
lia van **Pla**
opt, in welke
wd, met wie,
en wanneer
nale Militie
nd, gehuisve
ond: Heeft na
ilie gewoond. L
: ordinair, Mond
naam: Hevelin
10e Maart 1823 **W**
lijk **Beroep:**
elding: 7 ap
de Conscriptie of Nationale Militie heeft gelooft en wanneer: Laatste vierjarige verblijfplaats
ien aldaar bekend, gehuisvest of gewerkt, welk beroep heeft uitgeoefend; hoe lang daa
ven; waar gewoond: Heeft na hare meerderjarigheid geen vier achtereenvolgende jaren buiten de plaats van
Onderstands domicilie gewoond. Lengte: 1 Elle, 5 Palm, 1 Duim, 1 Streep Aangezigt: Ovaal, Voorhoofd: rond
n: grijs, Neus: ordinair, Mond: groot, Kin: spits, Haar & Wenkbrauwen: bruin, Merkbare teekenen
Naam en Voornaam: Hevelingen, Cornelia van **Plaats, dag en jaar van geboorte en ouderdom:** Wij

Van de onvrije koloniën naar een nieuw begin

Cornelia van Hevelingen

Aan de rand van het oude stadscentrum van Amersfoort komt een paardenkar tot stilstand voor een vierkant gebouw tussen de Muurhuizen: de 'dieventoren'. Het is een middeleeuwse verdedigingstoren die in 1854, het jaar waar we ons in bevinden, dienst doet als het Huis van Arrest van de stad. Een kleine vrouw met bruin haar en blauwgrijze ogen wordt de kar in geholpen. Na een week in de gevangenis te hebben doorgebracht wordt ze nu 'vrijgelaten' voor het tweede onderdeel van haar straf: 'opzending' naar het bedelaarsgesticht in Ommerschans.

Voor hulp aankloppen bij Dhr. Calkoen is niet haar beste idee geweest, maar ze moest iets. Ze had niet alleen haar eigen mond, maar ook het kind in haar buik te voeden. Voor een ongehuwd zwangere vrouw is liefdadigheid ver te zoeken, heeft ze gemerkt. Het is een druilerige aprildag; er tikt motregen tegen het zeil dat over het rijtuig van 'De Vergulde Zwaan' gespannen is. De kar hobbelt bij elke klinker waar hij overheen rijdt. De vrouw legt haar handen op haar buik. Er wacht haar een reis van een dag naar de onvrije kolonie en jarenlang hard werken voor ze daar weer weg mag.

Haar verhaal begint een stukje verder terug in de tijd en een stukje verder naar het zuiden. Op 10 maart 1822, om acht uur 's morgens, wordt Cornelia geboren in een arbeiderswoning aan de Muntstraat in Wijk bij Duurstede. Een uur later komt haar tweelingzusje Teeuwisje ter wereld. Het zijn dochters van arbeider Barend van Hevelingen en zijn vrouw Gijsberta Meerwijk, een rooms-katholiek echtpaar dat in de regio geboren en getogen is. Hoewel beide meisjes gezond zijn, zijn de zwangerschap en de bevalling Gijsberta zwaar gevallen. Ze herstelt er niet van: drie weken na de geboorte van de tweeling overlijdt hun moeder. Het gezin belandt in een periode van rouw die Cornelia's vader Barend niet vreemd is: het is de tweede keer dat hij weduwnaar wordt, en van de zeven kinderen uit zijn eerdere huwelijk zijn er vijf jong overleden. Barend blijft achter met de tweeling en hun zus, de driejarige Gergje, hun halfzus Mechteld van 13 en halfbroer Adrianus van 21. Er is maar weinig tijd om bij het verdriet stil te staan: de zorg voor de peuter en twee baby's komt bij Mechteld terecht, die haar best

doet het huishouden te runnen na de dood van haar stiefmoeder. Waarschijnlijk wel met hulp van de kerk en andere vrouwen uit de buurt. Ondertussen werken Adrianus en Barend zoveel ze maar kunnen om het gezin te kunnen voeden. Maar dat valt in het Nederland van 1822 niet mee: het hele land verkeert in armoede, er is weinig werk, de lonen zijn te laag en de kosten te hoog.

Als Adrianus een jaar later overlijdt, is dat een enorme klap voor het gezin: niet alleen verliezen ze nog een kind en broer, maar ook een groot deel van hun inkomen. Barend doet zijn uiterste best om alles in zijn eentje op te vangen, maar het valt hem zwaar. De jaren die volgen zijn getekend door hard werk, spanning en ruzie. De alleenstaande vader weet niet goed wat hij met zijn puberdochter, kleuter en peutertweeling aan moet, en het wordt er niet makkelijker op naarmate ze ouder worden. En Cornelia maakt het hem al helemaal niet makkelijk: ze is een spring-in-'t-veld en een heethoofd, altijd in beweging, vaak afgeleid en om de haverklap met iets anders bezig. Ze rent voortdurend haar hart achterna, maakt steeds weer andere vrienden, en wordt onrustig van twee keer achter elkaar hetzelfde doen. Mechtelds pogingen om haar te leren spinnen, weven, naaien, schoonmaken, wassen en koken en om haar aan te sporen om te helpen in het huishouden mislukken: Cornelia is liever op avontuur, ze voelt niets voor dag na dag hetzelfde doen. Alles wat geduld vraagt, doet ze slordig, of schuift ze af op haar tweelingzus, die een stuk beter lijkt te zijn in doen wat er van haar verwacht wordt. Het is jarenlang een eindeloze bron van gekibbel.

Cornelia wordt keer op keer door haar eigen emoties overspoeld – een eigenschap die ze als volwassene niet verliest. Als ze boos is, is ze driftig. Als ze verliefd wordt, is dat hals-overkop, overweldigend. In Wijk bij Duurstede blijven, trouwen met een jongen uit de buurt en huisvrouw worden – wat Mechteld en veel van haar tantes gedaan hebben – staat niet op haar planning. Eigenlijk staat er überhaupt maar weinig op haar planning; vooruitdenken is niet Cornelia's sterkste kant. Ze is impulsief en rusteloos en wil weg van de plek waar ze alles al jaren kent.

△ Dieventoren, Amersfoort

Ze trekt de provincie in, op zoek naar werk en een beetje avontuur. De nadruk komt al snel iets teveel op dat laatste te liggen, en daar gaat het mis: in 1845 wordt Cornelia zwanger. Ze is op dat moment op zoek naar werk als dienstbode in Soesterberg, maar zonder huwelijk en met een kind op komst kan ze daar wel naar fluiten. Naarmate haar zwangerschap vordert, wordt werken hoe dan ook steeds moeilijker. Met de hulp van een oude vroedvrouw, Willemijntje Smorenburg, weet ze in oktober haar dochter op de wereld te zetten. Ze noemt haar Gijsberta, naar haar eigen moeder. Maar Cornelia kan niet voor haar zorgen; ze heeft nog steeds geen werk en ze is te ver van haar familie verwijderd om hen om hulp te kunnen vragen. Daarnaast durft ze überhaupt niet thuis aan te kloppen: ze wil haar vader en zussen liever niet uitleggen wat er is gebeurd en weet niet zeker hoe welkom ze nog zou zijn als ze dat wel zou doen.

Cornelia vertrekt naar Vianen, alleen. Zowel moeder als dochter heeft gescheiden van elkaar meer kans op een beter leven: Cornelia kan gemakkelijker werk te vinden, zonder dat ze

overal als 'zondig' met de nek wordt aangekeken, en in een weeshuis heeft Gijsberta in ieder geval onderdak en iets te eten. Maar ook dat pakt niet uit zoals gehoopt: een jaar later overlijdt Gijsberta. Niet veel later dan dat, in 1849, is Cornelia opnieuw zwanger. Tegen die tijd woont ze in de Lange Rietsteeg in Utrecht (de huidige Keizerstraat); het werk zoeken in Vianen was geen geslaagde opgave. Maar door de nieuwe zwangerschap gaat het ook in Utrecht niet zoals gepland. Cornelia heeft geluk dat ze terecht kan in het academisch ziekenhuis van de stad. Het is een lange, moeizame zwangerschap: ze wordt eind juli opgenomen, met de verwachting binnen enkele weken te bevallen – maar pas op 8 oktober komt haar tweede dochter, Helena, ter wereld.

De artsen en verpleegsters weten niet goed wat ze in die maanden met Cornelia aan moeten: ze is opvliegend, rusteloos en ongeduldig. De arts die haar behandelt stelt haar medisch dossier zo bondig mogelijk op, maar kan het niet laten toch haar 'sanguinische' (heethoofdige, levendige en impulsieve) temperament te benadrukken. Binnen de afdeling is ze een bron van roddels en speculaties. Ze is heus niet de enige ongetrouwde vrouw in de kliniek, maar er zijn er niet veel die met opgeheven, rood hoofd en zoveel pit rondlopen. Maar over de vader van haar kind vertelt Cornelia niets – misschien dat ze zelf zijn naam niet weet.

Eenmaal ontslagen uit het academisch ziekenhuis, staat Cornelia voor hetzelfde probleem als enkele jaren eerder: ze is ongehuwd, werkeloos en heeft een baby bij zich waardoor ze eigenlijk nergens heen kan. Wat ze doet en wat er met Helena gebeurt, weten we niet. Het enige dat we weten is dat ze vijf jaar later niet meer bij Cornelia is. Het is goed mogelijk dat ze ergens in die tijd is overleden (ook al vinden we geen overlijdensakte) of dat Cornelia haar te vondeling heeft gelegd. Helena lijkt door de mazen van het systeem te zijn geglipt, en gaat daarmee geruisloos op in een geschiedenis die we niet kunnen ontrafelen.

Voor iemand die telkens op zoek lijkt naar iets nieuws, valt Cornelia's leven frustrerend vaak in herhaling. Ze doet andere plekken aan, leert nieuwe mensen kennen, maar belandt steeds in hetzelfde patroon: geen werk, wel een baby op komst. In 1854 is ze opnieuw zwanger als ze in Cothen aanklopt bij Dhr. Calkoen voor hulp. Ze is inmiddels 32 jaar oud en heeft dit

△ De Rietsteeg in Utrecht waar Cornelia een tijd woonde

alles al twee keer eerder meegemaakt: honger, niet aan werk kunnen komen, nergens welkom zijn. Als 'zondige' vrouw hoeft ze niet te proberen de kerkgemeenschap om hulp te vragen, en ze heeft geen zin in een preek. Dat er een hoop verkeerd is gedaan weet ze ondertussen zelf ook wel. Bij een rijke heer heeft ze meer kans, is haar redenering. Maar het komt haar duur te staan. Bedelen is bij wet verboden en er staan stevige straffen op. Ze wordt betrap, aangegeven, en zo belandt Cornelia in het Huis van Arrest in Amersfoort. Een getuige bevestigt haar onder andere bij het huis van Dhr. Calkoen te hebben zien bedelen, waarop Cornelia voor het 'wanbedrijf van bedelarij' wordt veroordeeld tot een boete van 3,87 gulden en gevangenisstraf van een week, terwijl verschillende instanties haar 'opzending' naar Ommerschans regelen. De burgemeester van Cothen stelt een signalementskaart op en de Commissaris van de Koning wordt op de hoogte gesteld. Een arts verklaart dat Cornelia door haar zwangerschap de tocht niet te voet af kan leggen, en dus wordt bij het Amersfoortse Logement 'De Vergulde Zwaan' een rijtuig gehuurd om haar vanuit het Huis van Arrest naar de Ommerschans te vervoeren. We zijn weer terug bij het begin.

Na een tocht van ongeveer een dag, over de Veluwe heen, komt Cornelia aan in Ommerschans. Hoewel ze in feite van de ene naar de andere gevangenis wordt overgeplaatst, kan het contrast met de donkere cel in de volle stad waar ze de laatste tijd verbleven heeft haast niet groter zijn: er fluiten vogels en het ruikt er naar natte, omgeploegde aarde. Midden in een ogenschijnlijk 'leeg' landschap, omringd door bossen en uitgestrekte stukken landbouwgrond, staat het hoofdgebouw van de kolonie, het bedelaarsgesticht. Het is het meest imposante gebouw dat ze ooit gezien heeft, maar het feit dat het hele gebouw nauwelijks ramen en deuren aan de buitenkant heeft, maakt dat het alsnog claustrofobisch voelt.

Ze krijgt niet lang om het in zich op te nemen. De veldwachter die haar begeleidde, levert haar af bij de poort en maakt met de kar weer rechtsomkeert. Cornelia wordt ingeschreven in het register van de kolonie, krijgt nummer 1465 toegewezen, en een plekje in de helft van het gebouw die voor vrouwen bestemd is. Zoals ze wel gewend is blijft ze niet lang op dezelfde plek. Na ongeveer een maand wordt ze overgeplaatst naar de andere onvrije kolonie, verder in het noorden: Veenhuizen.

SIGNALEMENT.		INLICHTINGEN.	
Lengte	<ul style="list-style-type: none"> ✓ Elle. ✓ Palm. ✓ Duim. ✓ Streep. 	omtrent	<i>Cornelia van Hevelingen</i>
Aangezicht	<i>Ornat</i>	10.	Ter zake van bedelarij aangehouden, en op grond van art. 274 van het Wetboek van Strafrecht, tot opsluiting voor eenigen tijd veroordeeld geweest zijnde, na het uiteinde van den straf tijd, naar de Bedelaars Gestichten der Maatschappij van Weldadigheid wordende overgebracht
Voorhoofd	<i>land</i>	20.	Op bedelarij betrap, naar aanhouding gebruik gemaakt van de bevoegdheid, vermeld in art. 3 van Z. M. besluit van 12 October 1825 N ^o . 175.
Oogen	<i>ruis</i>	30.	Zonder te hebben gebedeld zich vrijwillig ter opzending hebbende aangeboden.
Neus	<i>Ornat</i>	op den	<i>7 April 1857</i>
Mond	<i>goed</i>	op last van	<i>de Heer Commisaris des Districts in de Surinamse Wijk</i>
Kin	<i>spits</i>	naar	<i>de Commisaris</i>
Haar	} <i>bruin</i>	opgezonden	<i>Hevelingen Cornelia van Hevelingen</i>
Wenkbrauwen		1.	<i>1823</i>
Merkbare teekenen	<i>geen</i>	2.	<i>Naart, 20 November 1823</i>
		3.	<i>M. Kerk aldaar</i>
		4.	<i>Reussch. Catholische</i>
		5.	<i>Zonder</i>
		6.	<i>Ongehuwd</i>
		7.	—
		8.	—
		9.	<i>Stijft na hare vierjarige verblijfplaats; bij wien aldaar bekend, gehuisvest of gewerkt, welk beroep uitgeoefend; hoe lang daar verbleven; waar gewoond.</i>

△ Signalementskaart Cornelia van Hevelingen

En Cornelia's derde kind? Dat verdwijnt, net als Helena, uit de archieven – nog voor het geboren is. De baby is niet tijdens de reis geboren, maar waarschijnlijk ook niet in Ommerschans of Veenhuizen. Al die opties hadden archiefsporen na moeten laten: een aantekening en extra kosten op de vervoersnota, een langere reistijd dan verwacht, een inschrijving in het invalidenregister van de onvrije koloniën, een geboorte- en/of doopakte. We vinden niets. Het verhaal kan daardoor verschillende wegen nemen:

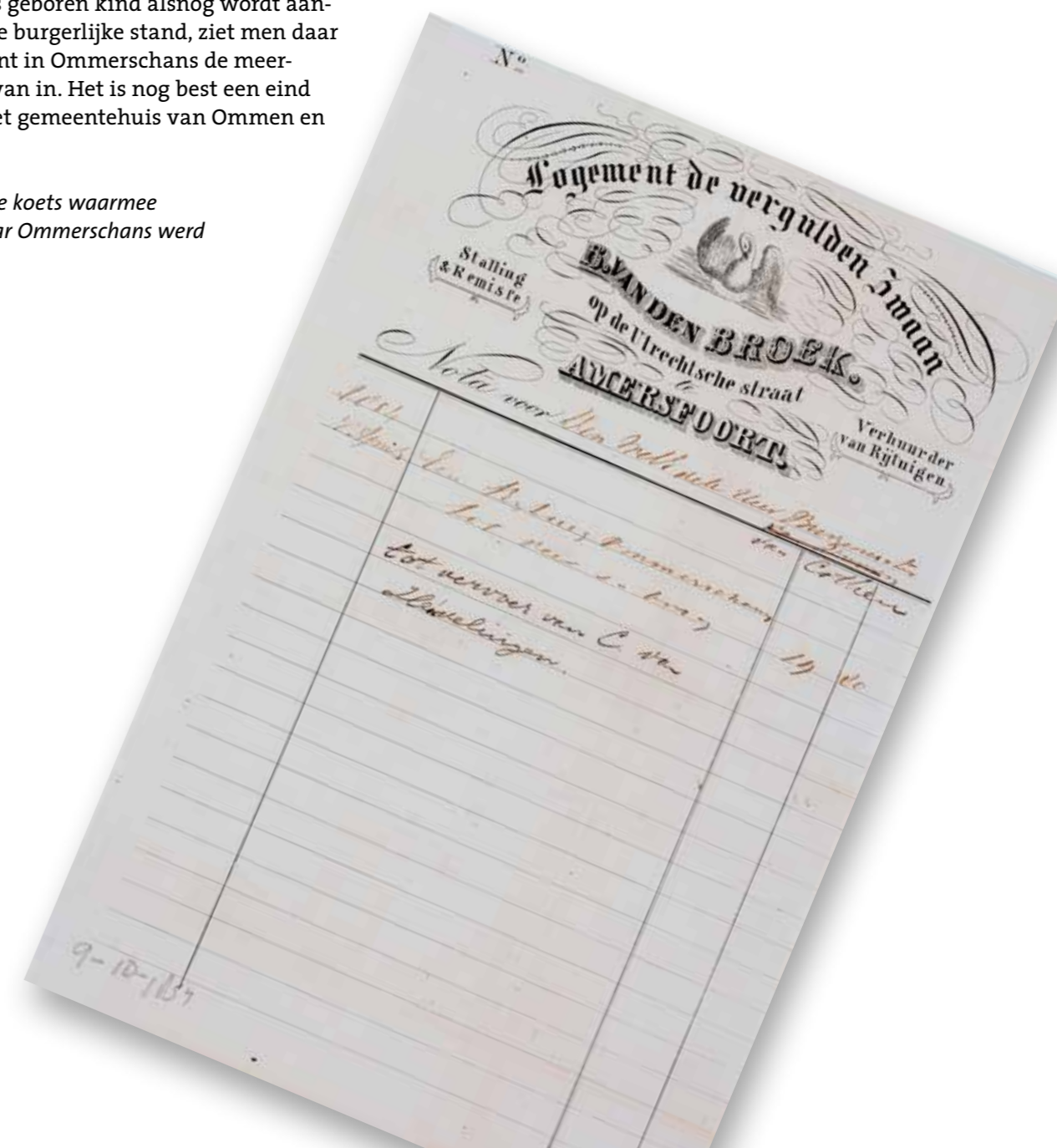
De reis met de kar is hobbelig, en net als bij Helena is de zwangerschap moeizaam. Zonder de medische hulp van het academisch ziekenhuis komt het niet goed. Hoewel in Ommerschans een arts werkzaam is, heeft die het erg druk en hij is geen specialist. Kort na haar aankomst in de kolonie krijgt Cornelia een miskraam. Hoewel het vaak gebeurt dat een levenloos geboren kind alsnog wordt aangegeven bij de burgerlijke stand, ziet men daar op dat moment in Ommerschans de meerwaarde niet van in. Het is nog best een eind lopen naar het gemeentehuis van Ommen en

▷ Nota voor de koets waarmee Cornelia naar Ommerschans werd gebracht

weer terug, en als de plaatselijke veldwachter die tocht bespaard kan blijven, dan graag. Het kind wordt begraven op de begraafplaats van Ommerschans, tussen duizenden kolonisten. En Cornelia, die toch niet stil kan zitten, wordt – nu ze niet voor een baby hoeft te zorgen – vrijwel meteen aan het werk gezet. Er is geen reden om haar in het invalidenregister in te schrijven.

Of...

Cornelia, die net opgepakt is voor bedelarij, weet dat ze een probleem heeft en zoekt wanhopig naar iets dat haar uit de situatie kan helpen. Ze weet de dienstdoende arts te overtuigen om een geneeskundige verklaring voor haar te schrijven, iets wat haar strafvermindering op kan leveren. Er wordt een zwangerschap verzonnen. Die arts is wel zo slim om het briefje niet te ondertekenen, zodat het niet naar hem teruggeleid kan worden, mocht het hele plan

Geneeskundige Verklaring

De Onroepgetuene Officier van gezondheid bij het Garnisoen, te Amersfoort, belast met de dienst in het huis van overest oelouwe, verklaart door oere, dat de veroordeelden van Heuslingen, Cornelia, welke van hier naar Ommerschans moet worden over gebracht, die reere oerwaerts, uit hoofde dat zij in hoogst Zwangeren toestand is niet te voet kon afleggen.
Amersfoort den 7 April 1854
De Officier van gezondheid voormeld

△ Verklaring dat Cornelia zwanger is en dus niet mag lopen

niet werken. Het levert geen strafvermindering op – in het vonnis wordt de zwangerschap niet genoemd – maar zorgt er wel voor dat Cornelia niet naar het noorden hoeft te lopen. De veldwachter die haar begeleidt heeft ongetwijfeld door dat ze niet echt ‘in hoogst zwangere toestand’ verkeert, maar hij stelt geen vragen. Hij mag immers ook met de kar op en neer, terwijl hij anders de tocht ook te voet af had moeten leggen – en hij hoeft er niet voor te betalen. Dat moet de burgemeester van Cothen doen, die Cornelia helemaal niet gezien heeft en dus niet kan bevestigen of het klopt of niet. Hij gaat ervan uit dat de informatie die hij uit Amersfoort ontvangt correct is. In dit scenario is er geen derde zwangerschap, en dus ook geen baby. Het verklaart de ontbrekende sporen en het feit dat de geneeskundige verklaring de enige bron is die de zwangerschap benoemt. Maar roept ook vragen op over hoe plausibel het is dat allerlei betrokkenen – die wel degelijk moeten hebben geweten of Cornelia wel of niet zwanger was – een oogje dichtknijpen voor zo’n toneelstuk.

Er zijn ongetwijfeld nog meer wegen denkbaar, sommige waarschijnlijker dan andere. Maar ze komen allemaal uiteindelijk weer op dezelfde plek uit: in Veenhuizen, zonder kind, waar Cornelia als bedelaarskolonist keihard aan het werk gezet wordt. Ze heeft moeite om haar

draai te vinden in het strakke regime van de kolonie: de strenge regels, het repetitieve naaien weefwerk, niet weg mogen en de hele tijd op je vingers gekeken worden. Het is tientallen keren erger dan toen ze als kind door Mechteld verplicht werd om te helpen met het koken en de was. Het enige dat wel helpt is dat ze dit keer een duidelijk doel voor ogen heeft: als ze meer produceert heeft ze niet alleen wat kolonie-geld om een extra maaltijd van te kopen, maar heeft ze ook haar schuld sneller afbetaald, waardoor ze weer mag gaan.

Toch blijkt dat moeilijker dan gehoopt. Bij de oprichting van de onvrije koloniën werd een ideaalbeeld geschetst waarbij een bedelaarskolonist in een jaar tijd omgevormd zou worden tot een hardwerkende, gedisciplineerde, vrome modelburger. Het hele systeem, van het ochtendappel tot de controles van wie er bij de kerkdiensten op kwam dagen, was opgezet met het idee dat dit nodig was om de bedelaarskolonisten aan het werk te krijgen en houden. Maar in de praktijk blijkt het veel lastiger om voldoende te produceren om in een jaar tijd de schuld af te betalen. En Cornelia wordt alleen maar onrustiger, slordiger en meer afgeleid door het feit dat ze voortdurend gecontroleerd wordt. Een groot deel van de opbrengsten van het stof of garen dat ze produceert gaat rechtstreeks naar haar eigen onderhoudskosten, en er blijft steeds maar weinig over om de schuld af te betalen. Net als vele anderen heeft ze er drie jaar voor nodig tot

het haar uiteindelijk lukt: in april 1857 wordt ze ontslagen uit Veenhuizen. Voor het eerst sinds ze in Cothen werd opgepakt is ze vrij om te gaan waar ze maar wil.

Waar dat precies is, de eerste jaren na haar vertrek, blijft Cornelia’s geheim, maar in 1864 duikt ze weer op in Berkenwoude, een dorp in Zuid-Holland. Met behulp van haar in Veenhuizen opgedane vaardigheden, weet ze werk te vinden als dienstbode te Achterbroek. Dat is waar ze Gerrit Veenhof leert kennen: een 39-jarige boerenknecht uit Nederlangbroek. Zelf is Cornelia op dat moment 42, en ze is toch een paar van haar wilde haren kwijtgeraakt. Hetzelfde liedje van ongehuwd een kind krijgen is ze inmiddels meer dan zat. Dus als Gerrit haar ten huwelijk vraagt zegt ze ja. Een week nadat ze met hem trouwt stopt ze met haar werk als dienstbode en trekt bij hem in, in Vleuten.

Voor het eerst in jaren lijkt Cornelia’s leven te stabiliseren. Als Gerrits huisvrouw blijft ze jarenlang in Vleuten wonen. De tijd van door de provincie zwerven lijkt achter haar te liggen, evenals het bedelen: ze wordt niet nogmaals opgepakt en naar de Ommerschans gestuurd. Toch is het geen ‘lang en gelukkig’: Gerrit overlijdt jong, op de namiddag van 22 mei 1881. Hij is dan 55, Cornelia is 59. Aangezien ze geen kinderen samen hebben betekent dit dat Cornelia alleen in Vleuten achterblijft. Haar tweelingzus Teeuwisje is twee weken eerder overleden, alhoewel het onwaarschijnlijk is dat ze daar nog contact mee had.

Op een zondagavond overlijdt Cornelia op 82-jarige leeftijd te Nijkerk. Haar dood wordt de volgende dag door een winkelier uit de stad bij de gemeente aangegeven. Hoe lang ze in Nijkerk gewoond heeft, met wie, en wat ze daar gedaan heeft is niet duidelijk. Ze staat niet in een dienstboderegister en had er geen directe familie. Misschien dat ze bij de familie van haar echtgenoot terecht kon, maar daarover zwijgt het bronmateriaal. De laatste jaren van haar leven blijven daardoor een mysterie.

Het lijkt erop dat het plan van Johannes van den Bosch voor de Maatschappij van Weldadigheid bij Cornelia het beoogde effect gehad heeft: na haar drie jaar in Veenhuizen lijkt het gedaan met haar temperamentvolle jeugd, omzwervingen en ongehuwde zwangerschappen. Ze krijgt werk als dienstbode, trouwt en blijft bijna twintig jaar met haar man in Vleuten

wonen. Misschien dat Veenhuizen haar die kans gegeven had: ze leerde er weven en spinnen, vaardigheden waarmee ze als dienstbode aan de slag kon. Daarnaast kon ze na haar ontslag uit Veenhuizen opnieuw beginnen. Ze was niet langer een ongetrouwd meisje van in de twintig met een baby op haar arm, wat voor velen bij voorbaat al een reden zou zijn geweest om haar vooral uit de weg te gaan of hulp te weigeren.

We kunnen haar niet vragen of ze uiteindelijk gelukkig was: alle bronnen in de zoektocht naar haar verhaal zijn door anderen over haar opgeschreven, niet door haar zelf, zoals voor veel van de kolonisten geldt. We kunnen alleen maar afgaan op de kleine glimp van haar persoonlijkheid die de arts in het Academisch Ziekenhuis haar toedicht: haar levendigheid en pit. Voor iemand die voor een groot deel van haar leven alleen als volgnummer de archieven is ingegaan is dit detail uitzonderlijk. Het herinnert ons eraan dat ze niet alleen een van de vele alleenstaande moeders was die naar de onvrije koloniën werd gestuurd, maar iemand die zich staande hield in een wereld die haar niet wilde, die talloze gesprekken over van alles en nog wat heeft gevoerd met de mensen om haar heen, die heeft gehuild, gelachen en vooral ook echt geleefd.

Ontdek de Koloniën van Weldadigheid UNESCO werelderfgoed

Welkom in de Koloniën van Weldadigheid, de binnenlandse landbouwkoloniën voor armoedebestrijding uit de 19e eeuw. Duizenden armen uit de steden kregen hier onderdak en onderwijs, maar werden in toenemende mate beperkt in hun vrijheid van handelen. Nu, ruim 200 jaar later, zijn de sporen van het gedachtegoed van de Maatschappij van Weldadigheid en van Johannes van den Bosch nog altijd terug te vinden in het landschap. Een een verscheidenheid aan monumenten vertelt een uniek verhaal. Niet voor niets zijn de Koloniën van Weldadigheid in 2021 uitgeroepen tot UNESCO Werelderfgoed.

De Proefkolonie: het unieke verhaal

Op deze plek in Zuidwest-Drenthe staan in 1818 52 boerderijtjes klaar om de arme stedelingen te ontvangen. Hier kunnen ze op eten en onderdak rekenen in ruil voor arbeid op het land. Al snel volgen ook Wilhelminaoord en Willemsoord. De kinderen in deze Vrije Koloniën gaan verplicht naar school en er is een eigen ziekenfonds. Er komen kerken, winkels, scholen en zelfs rustoorden. Met deze sociale voorzieningen loopt de Maatschappij van Weldadigheid 80 jaar vooruit op de rest van Nederland en wordt daarmee beschouwd als de bakermat van onze huidige verzorgingsstaat.

In museum De Proefkolonie in Frederiksoord ontdek je het ontstaan van de Koloniën van Weldadigheid. Het is de perfecte start voor een bezoek aan het bijzondere gebied. Hier stap je

binnen in de stadse achterbuurten van toen, ruik je de armoede en voel je de beklemmende ellende van destijds.

Op deze unieke historische plek treed je in de voetsporen van de eerste vijf kolonisten-gezinnen die in 1818 op het Drentse platteland een nieuwe toekomst vonden. Ervaar hun onvergetelijke verhaal via een unieke multimediale tijdreis. Leuk voor jong en oud!

Tourist Info Punt (TIP)

In museum De Proefkolonie vind je het Tourist Info Punt en het digitale Kolonie Informatie Punt. Hier ontvang je alle mogelijke informatie over de Koloniën van Weldadigheid, en er zijn gratis routes verkrijgbaar en souvenirs en boeken te koop. In het Grand-Café kun je lekker eten en drinken.

De leukste tips:

- Bezoek het Koloniehuisje en Kolonieschooltje
- Neem een kijkje in De Tramloods en zie de expositie 'Retour Maatschappij'
- Ontdek het 'Verhaal van Wilhelminaoord'
- Kom struinen in De Tuinen van Frederiksoord
- Fiets het Weldadig Rondje of het Rondje Frederiksoord
- Doe de luistertocht met Philip Freriks

Wandelen of fietsen

Het is fantastisch om de Koloniën van Weldadigheid wandelend te verkennen. Ga op ontdekkingsstocht en zie de ambtenaren-huisjes, het koloniekkerkje, de mandenmakerij en de tuinbouwschool. Meer dan 30 monumenten in Frederiksoord en Wilhelminaoord vertellen het unieke verhaal van de Koloniën. Wanneer je de Monumentenroute loopt (3,7 – 5 – 8 of 11 km) hoef je niets te missen. Een 'must' voor iedereen die de bijzondere geschiedenis van 200 jaar geleden wil ontdekken.

Fietstip: Weldadig Rondje

36 km – route is bebord
Deze route moet je gefietst hebben.
Het Weldadig Rondje brengt je langs de

'highlights' in het gebied. Je komt langs de bezienswaardigheden in Frederiksoord, Wilhelminaoord en Willemsoord en fietst door een aantal Desperado Koloniën en door Vlechtdorp Noordwolde. Bij de monumenten onderweg staat een informatiebord en wanneer je de QR-code scant, kom je nog veel meer te weten. Hier komen cultuur en natuur samen!

Een overzicht met nog meer fiets- en wandelroutes vind je op www.kolonienvanweldadigheid.nl

Museum De Proefkolonie

Majoor van Swietenlaan 1A in Frederiksoord
www.proefkolonie.nl

nij 1816 Godsdienstige gezindheid: Gereformeerd Datum van aankomst: 18 Octob

Van waar gekomen: Rotterdam Signalementen Lengte: 1560 Aangezigt: Sn

: - Haar: Donkerbruin Oogen: blaauw Neus: Ordinair Mond: idem Kin: rond Merkb

nen: - Aanmerkingen en veranderingen: den 26 October 1842 naar Veenhuizen. Den

844 ontslagen

k Utrecht 19

r 1842 Van

: - Haar: Don

merkingen

nummers:

t 19 Junij 1

r 1842 Van

: - Haar: Don

merkingen

nummers: 1

nij 1816

Van wa

: - Haar: Don

merkingen

nummers: 1

nij 1816

Van wa

: - Haar: Don

merkingen en veranderingen: den 26 October 1842 naar Veenhuizen. Den 4 Mei 1844 ontslag

nummers: 1905 Namen: Rietveld, Dirk Datum van geboorte of doop: Bunnik Utre

nij 1816 Godsdienstige gezindheid: Gereformeerd Datum van aankomst: 18 Octob

Van waar gekomen: Rotterdam Signalementen Lengte: 1560 Aangezigt: Sn

: - Haar: Donkerbruin Oogen: blaauw Neus: Ordinair Mond: idem Kin: rond Merkbare teekene

Niet gemaakt voor het geluk

Dirk Rietveld

Met zijn pet in zijn handen zit een man te wachten op de gang van het gebouw waar het bestuur van Veenhuizen zijn kantoor heeft. Hij tikt met zijn voeten en kijkt telkens naar de deur. Er zit nog zand onder zijn nagels van het werk van die ochtend, maar hij heeft zijn best gedaan het er zoveel mogelijk af te wassen. Als vandaag bepaald wordt of hij de bedelaarskolonie mag verlaten wil hij zich van zijn beste kant laten zien voor de heren van de Maatschappij.

De toespraak waarmee hij hen moet zien te overtuigen, die hij al weken aan het voorbereiden is, neemt hij nog een laatste keer (of drie) door in zijn hoofd: hij heeft hard gewerkt, hij heeft zichzelf bewezen, hij kan voor zichzelf zorgen. Ze gaan hem waarschijnlijk vragen hoe hij wil voorkomen dat hij weer aan de bedelstaf raakt, maar ook daar heeft hij antwoord op: hij gaat terug naar zijn ouders, in Bunnik. Als ze daar horen hoe snel hij zijn schuld heeft afbetaald zullen ze hem zeker helpen om ergens aan het werk te komen. Hij kiest zijn woorden zo zorgvuldig mogelijk en herinnert zichzelf eraan om diep adem te halen en rustig te praten, zodat ze hem er niet op af kunnen rekenen dat ze hem niet goed kunnen verstaan. Door een openstaand raam komt het licht van de eerste zonnige dag van mei naar binnen en kan hij buiten de vogels horen fluiten. Hij kan alleen maar hoopvol zijn.

Dirk Rietveld heeft nooit veel geluk gehad, maar vaak precies genoeg om zich te redden. Hij wordt geboren als oudste van een tweeling, op 19 juni 1816, in Bunnik. Zijn tweelingbroertje Hendrik wordt ziek als ze twee jaar oud zijn en overlijdt niet veel later. De ziekte blijkt besmettelijk: in de twee maanden daarna overlijden ook Dirks broer Frans en zijn zus Catharina. Dirk zelf, zijn oudste broer Johannes, zijn zus Johanna en de pasgeboren Maria overleven het wel, net als hun beide ouders. Hoewel Dirk zijn jeugd doorbrengt in een vol huis, waarin nog vijf keer een baby wordt geboren, zijn het alleen Johannes, Johanna, Maria en een jonger zusje Catharina met wie hij samen opgroeit. Twee broertjes worden levenloos geboren en zijn andere broertje en zusje halen de kleuterleeftijd niet.

Er is maar weinig tijd om te rouwen om de overleden broertjes en zusjes: moeder Maria heeft haar handen meer dan vol aan het huishouden en haar andere kinderen, en Andries, de vader van Dirk, is een heel druk man. Hij werkt als landarbeider en tuinman op het landgoed Niënhof (Nieuwhof). Willem Nicolaas de Pesters van Kattenbroek, die het landgoed bezit en als zomerverblijf gebruikt, is een adellijke heer en succesvol politicus die op dat moment deel uitmaakt van de Eerste Kamer.

Dirk groeit op in een prachtige omgeving: de familie de Pesters van Kattenbroek woont in een groot herenhuis, en daaromheen liggen bloeiende tuinen met rechte lanen, een thee-koepel aan de Kromme Rijn, een vijver en een doolhof. Dirk en zijn broer en zussen mogen er eigenlijk niet komen – het is van de adellijke familie, niet van die van hen – maar het is een perfecte speelplek. Als niemand hen ziet kunnen ze ook niet op hun donder krijgen. Dirk is slim: hij weet precies waar hij wel en niet mee weg kan komen en hoewel hij niet altijd onder de consequenties uitkomt, gebeurt het zelden dat hij echt ruzie krijgt.

Met het uitzicht op een goede toekomst zo dichtbij, besluiten Andries en Maria dat het goed voor hun kinderen zou zijn om te leren lezen en schrijven. Zelf kan Andries aardig in het levensonderhoud van zijn gezin voorzien, met zijn werk op het landgoed, maar met goed onderwijs zouden zijn zoon en dochters nog zoveel meer kunnen bereiken. Andries zelf heeft nooit leren lezen of schrijven, maar een vriend van hem, Dirk van Merkestijn, is onderwijzer; hij kan zijn kinderen wél helpen.

Hoewel Dirk slim is, is hij niet echt talig. Hij stottert en komt niet goed uit zijn woorden, en als hij probeert te schrijven houdt hij zijn griffel zo stevig vast dat de letters die hij schrijft hoekig en rommelig worden. Zelf besluit Dirk al snel dat dit niets voor hem is, maar zijn vader is trots: zijn zoon mag dan een boerenjongen zijn, hij kan wél schrijven, net als de adellijke kinderen op het landgoed.

De verwachting dat hij 'iets van zichzelf gaat maken' maakt Dirk onrustig. Hij voelt zich meer thuis in de buitenlucht dan achter een bureau.

ROTTERDAM, den 11^{en} October, 1842.

No. 1869.

Getal der Bijlagen

ONDERWERP:
Verpleging in het
Bedelaars-Depôt.

In het Bedelaars-Depôt dezer Stad is als Bedelaar op den 3^{en} October 1842, ingenomen *Dirk Rietveld* oud 26 jaren, Zoon van *Andries Rietveld* en van *Maria Smits*, van beroep *huinmans knecht*, van de *Geformeerde* Godsdienst, en gehuwd, en lidmaat

Daar deze persoon in UEd. Achtb. gemeente domicilium van onderstand heeft, ingevolge de bepalingen der Wet van 28 November 1818, hebben wij de eer UEd. Achtb. hiervan kennis te geven en zullen de kosten der verpleging van dezen Bedelaar na zijn transport naar de *Ommerschans*, berekend tegen 50 Centen per dag, aan UEd. Achtb. nader inzenden.

Door hem is opgegeven dat hij geboren is in *Urdet. Gemeente*, den 10^{en} Junij 1816; alwaar ook zijne ouders woonachtig zijn en zijn vader arbeider is, op de buitenplaats *Nieuwhof*, toebehoorende aan *Mevrouw de Weduwe Pestors van Kattenbroek*.
Op den 21^{en} Augustus 42, heeft hij bij Urdet. een geboorteakte en een Certificaat van goed gedrag aangevraagd en ontvangen, ten einde daarmede als vrijwillige dienst te nemen; wederom hij echter door zijn spraakgebrek niet is geslaagd.
Alhier op *bedelarij* betrapt zijnde, heeft hij, na zijne aanhouding, gebruik gemaakt van de bevoegdheid, vermeld in het. Besluit, d. 12 October 1837.

Indien bij UEd. Achtb. hiertegen gegronde bezwaren mogten bestaan, verzoeken wij dezelve ten spoedigste te mogen vernemen.

BURGEMEESTER EN WETHOUDERS
der Stad Rotterdam,

M. Buchter van der Meer
Ter Ordonnantie van dezelve,
Pommwan's Graaiaande

Concl. Rietveld

Aan den Heer Burgemeester
der Gemeente Bunnik
(Proc. Urdet.)

Tussen andere jongeren die scholing genoten hebben voelt hij zich een oplichter, alsof hij ieder moment door de mand kan vallen als eenvoudige tuinmanszoon. Zijn gestotter maakt het erger: telkens als hij wat wil zeggen raken zijn gedachten verstrikt en struikelt hij over zijn woorden. Mensen verstaan hem niet, en hoe vaker hij zich herhaalt, hoe minder soepel het lijkt te gaan. Keer op keer wordt hij eraan herinnerd dat hij niet de beschaafde, belesen jonkheer is die thuishoort in de tuinen waar hij vroeger speelde. En hij zal al helemaal niet uitgroeien tot een charismatische politicus, iets waar zijn vader misschien op gehoopt had. Steeds meer gaat het leven op landgoed Niënhof, waar de rest van zijn gezin zo is vastgeroest, hem verstikken.

Uiteindelijk moet hij er weg; iets van zichzelf maken, zoals zijn vader graag zou willen. Zijn onderwijs komt minder van pas dan gehoopt; men gaat er vanuit dat de moeilijk verstaanbare boerenjongen niet weet hoe hij een pen moet vasthouden en Dirk probeert hen niet duidelijk te maken dat dit wel zo is – hij doet toch liever het werk dat hij van zijn vader heeft geleerd. Overal zijn landgoederen, akkers en tuinen, dus moet er overal wel werk voor hem te vinden zijn.

Dat valt vies tegen. De jonge Dirk weet zich enkele jaren te redden, maar zonder de vaste stek die zijn vader had komt hij moeilijk rond. In augustus 1842, als hij 26 jaar oud is, besluit hij het dus maar over een andere boeg te gooien: het leger in. Doordat zijn broer Johannes al aan zijn dienstplicht heeft voldaan is Dirk zelf niet dienstplichtig. Maar als hij in het leger zit heeft hij voorlopig in ieder geval werk en kan zijn vader tevreden zijn. Bij de burgemeester van Bunnik vraagt hij zijn geboorteakte en een certificaat van goed gedrag aan, en daarmee meldt hij zich vrijwillig aan. Maar hoewel zijn geboorteakte en certificaat helemaal in orde zijn, wordt Dirk voor dienst afgekeurd, 'door zijn spraakgebrek'. Het lukt hem niet om zichzelf verstaanbaar te maken voor degenen die hem beoordelen. Zijn plan om van de straat te blijven valt dus al heel snel in het water.

Dirk herpakt zich snel, en gaat direct weer op zoek naar werk. Als tuinmans knecht kan hij in het najaar vast nog wel wat centen verdienen,

< Dirk Rietveld is opgepakt en laat zich naar Ommerschans sturen.

al is het maar met bladeren bij elkaar harken. Maar ook dat valt tegen: hij kan af en toe ergens een dagdeel aan de slag, maar een vaste baan vindt hij niet. En ondertussen is hij helemaal in Rotterdam verzeild geraakt, dus terug naar zijn familie is op de korte termijn ook geen oplossing. Het geld dat hij nog had, begint zorgwekkend snel op te raken.

Uiteindelijk zet hij zichzelf over zijn drempel heen om iemand om hulp te vragen: in de stad wonen meer dan genoeg mensen die het, net als de heer de Pestors van Kattenbroek, breed genoeg hebben om een paar centen te missen. Eigenlijk is het verboden, aangezien – volgens een koninklijk besluit – iedereen die geld of onderdak nodig heeft zich vrijwillig in de bedelaarsgestichten kan laten opsluiten. Er is dus geen enkele reden voor iemand om te gaan bedelen, 'onder wat voorwendsel of in wat jaargetijde ook'. Maar als Dirk iets heeft geleerd van het verstoppertje spelen in het doolhof van landgoed Niënhof, dan is het wel dat je ergens alleen voor gestraft kan worden als iemand je betrapt en verlinkt. En de meeste mensen hebben geen enkele reden om dat te doen, toch?

Dirk schat de welwillendheid van zijn medemens verkeerdt in. Als hij vol goede moed, na zijn vraag een paar keer in zijn hoofd geoeffend te hebben, op een welgestelde heer afstapt, wordt hij zonder pardon aan de kant geveegd voor hij zijn zin af heeft kunnen maken. Een ander loopt hem straal voorbij, kijkt hem niet aan. Men doet alsof hij onzichtbaar is, maar hij wordt wel degelijk gezien. Die avond wordt hij opgepakt om naar de gevangenis in Rotterdam gebracht te worden in afwachting van een rechtszaak. Daar legt hij zich niet zomaar bij neer. In een ander artikel van hetzelfde koninklijk besluit dat stelt dat niemand in Nederland een reden heeft om te bedelen, staat dat een bedelaar na arrestatie alsnog het recht heeft om zich zonder rechtszaak vrijwillig in een bedelaarskolonie op te laten nemen. Het is niet volgens plan, het bedelen had een tijdelijke oplossing moeten zijn tot hij weer werk had en zijn eigen plan kon trekken, maar eenmaal opgepakt kan deze regeling hem onder een fikse boete en gevangenisstraf uit helpen. Dirk beroept zich op dit recht en wordt zodoende niet naar de gevangenis, maar in plaats daarvan naar een bedelaarshuis gebracht. Vanuit deze plek wordt hij naar de bedelaarskolonie in Ommerschans gestuurd en een kleine maand later wordt hij overgeplaatst naar Veenhuizen.

▲ Landgoed Niënhof

Op de kleding die hij daar krijgt staat het hoofdnummer geborduurd dat hij krijgt toegewezen: 1905. Al snel wordt hij niet meer op een andere manier aangesproken.

Dirk maakt er het beste van. In de kolonie krijgt hij in ieder geval te eten en heeft hij garantie van een dak boven zijn hoofd, ook al worden hij en de andere kolonisten strak op de vingers gekeken bij alles wat ze doen en zitten ze met veel mensen op elkaar gepropt. En op het land werken, dat kan hij. Waar veel andere kolonisten dusdanig onervaren zijn dat het land dat ze verbouwen weinig opbrengt, doet het stukje grond van Dirk het goed. Hij heeft zijn vaders groene vingers geërfd. Hij klaagt niet over het vroege ochtendappel, noch over het zand onder zijn nagels, is beleefd tegen de zaalopziensers en de andere bewoners van de kolonie en is netjes bij iedere kerkdienst aanwezig. Van de voor-schotten die hij krijgt om eventueel een extra maaltijd te kopen steekt hij zoveel mogelijk in

het aflossen van de schuld waarmee iedere kolonist begint (voor dingen als de verplichte koloniekleding). Hij werkt zo hard, dat hij die schuld binnen anderhalf jaar afbetaald heeft, waar veel kolonisten daar drie of vier jaar over doen. Al snel komt hij in aanmerking voor ontslag uit het gesticht: hij hoeft enkel nog de directie te overtuigen dat hij het buiten de kolonie gaat redden in zijn eentje. Daar slaagt hij in, met vlag en wimpel: volgens de directie is Dirk een vlijtige, geschikte kolonist. Ze hebben er vertrouwen in dat hij met werken zijn brood kan verdienen en staan achter zijn plan om naar zijn ouders terug te gaan en in Bunnik werk te zoeken. Hij is vrij om te gaan. Met een tegoed van bijna tien gulden op zak vertrekt Dirk uit Veenhuizen en loopt hij naar huis. Hij komt net op tijd aan voor de bruiloft van zijn zus Maria: vol trots neemt hij samen met zijn broer Johannes de rol van getuige op zich en zet zijn handtekening onder haar huwelijksakte.

Terug op landgoed Niënhof, merkt Dirk dat er maar weinig veranderd is sinds zijn vertrek. Inmiddels heeft de oudste zoon van Willem

Nicolaas de Pesters van Kattenbroek, jonkheer Jan Everard de Pesters, het landgoed van zijn ouders geërfd en er zijn permanente verblijfplaats van gemaakt, maar Dirks ouders wonen en werken er nog steeds. Er speelt een nieuwe generatie kinderen in de tuin, en Dirks broer Johannes is inmiddels timmerman in het dorp. Alleen Maria is vertrokken: ingetrokken bij haar nieuwe man in Utrecht. Dirk neemt intrek in zijn ouderlijk huis en steekt zijn handen uit de mouwen.

Zijn terugkeer komt het gezin goed uit: het gaat niet goed met Dirks moeder en ze kunnen alle hulp gebruiken. Helemaal als ze uiteindelijk in februari 1845 overlijdt. Dirks zussen, die veel voor haar gezorgd hebben, vangen een groot deel van het huishouden op en Dirk neemt het werk van zijn vader, die inmiddels ook al in de zestig is, steeds meer over. Het werk – het onderhouden van de tuinen waar hij vroeger veel gespeeld heeft, het bij snoeien van het doolhof en het wieden van onkruid – bevalt hem best.

Kort na zijn terugkeer in Bunnik ontmoet Dirk schoenmakersdochter Maria Catharina van Vulpen. Ze is net als hij in de regio geboren en getogen en is werkster in Driebergen. Allebei zijn ze recent een van hun ouders verloren; daarin vinden ze steun en herkenning bij elkaar. Minder dan een jaar na Dirks terugkeer zetten zij allebei hun handtekening onder hun huwelijksakte.

Het is een rustig leven. Niet helemaal wat Dirk voor ogen had, maar hij klaagt niet. Met zijn werk kan hij prima in het onderhoud voor zichzelf en Maria voorzien. Hij is veel in de buitenlucht, in een omgeving waar hij alles en iedereen kent en waar niemand moeite lijkt te hebben met hem verstaan.

Kort na hun huwelijk in 1845 vindt Maria uitslag op haar huid. Ze heeft er maar weinig last van, het jeukt niet en doet geen pijn, en dus gaan ze beiden door met hun leven. Ze zijn allebei halverwege de twintig, fit en gezond, pas getrouwd en aan het uitzoeken hoe ze de rest van hun leven gaan doorbrengen. Maria is een tijdje griepig en koortsig, maar het gaat vanzelf weer over. Ze hebben geen tijd om zich zorgen te maken. Voor ze het weten zijn er negen jaar voorbij.

Maar in 1854 wordt Maria opnieuw ziek, en stukken erger dit keer. Ze is moe en heeft pijnsteken, en kan steeds minder helder nadenken. Ze heeft medische zorg nodig, zoveel is duidelijk, maar

dat kunnen ze niet betalen. In een poging hulp van een arts te vinden en voldoende geld om dat te betalen, reist Dirk naar Utrecht. Maar ook hij begint zich ziek te voelen. Terwijl het buiten steeds kouder wordt en zijn koorts steeds een beetje hoger, belandt hij op straat. Daar ontmoet hij Martinus van Schaik, die ook aan het rondzwerven is op zoek naar hulp. Ze besluiten elkaar te ondersteunen.

Op de eerste winterdag spreekt Martinus iemand aan. Het begint al donker te worden buiten en met Dirks verslechterende toestand moeten ze snel hulp zien te vinden om de winter te overleven. Maar het pakt verkeerd uit: Martinus wordt opgepakt voor bedelarij, en aangezien hij niets meer op zak heeft wordt Dirk ook gearresteerd, als 'landloper'. Dirk probeert zich opnieuw op zijn recht te beroepen om direct naar Ommerschans gestuurd te worden – daar kunnen ze hem in ieder geval helpen – maar de koorts dempt zijn gedachten en alles wat hij over zijn lippen krijgt, klinkt als wartaal. Hij en Martinus worden door de Utrechtse rechtbank allebei tot twee weken gevangenis en opzending naar de Ommerschans veroordeeld.

Ondertussen gaat Maria alleen maar verder achteruit. Ze kan niet op hulp blijven wachten, beseft ze. Ze vertrekt naar Amsterdam, in de hoop dat iemand haar daar kan helpen. Ze heeft meer geluk dan Dirk: als ze door haar ziekte instort zijn er mensen die haar naar het ziekenhuis brengen. Daar krijgt ze de diagnose syfilis 'in ergen graad' en wordt ze direct in behandeling genomen. En het helpt: hoewel ze in de jaren die volgen nog meermaals wordt opgenomen, herstelt ze telkens weer en weet ze uiteindelijk haar leven weer op te pakken.

Maar Dirk krijgt het niet meer mee. De tweede keer dat hij Ommerschans binnenkomt is onder totaal andere omstandigheden. Hij kan niet meer werken zoals hij dat eerst deed en de zorg van de kolonie-arts baat niet meer. De gevangenisstraf en de reis kosten hem teveel. Voordat het nieuws van de opname van zijn vrouw hem kan bereiken en voordat zij hersteld is, overlijdt hij, slechts twee weken na zijn aankomst. Dat had anders moeten gaan; hij is pas negenendertig als hij sterft. De wereld om hem heen kijkt een andere kant op. Volgens de koning kan iedereen zich dankzij de onvrije koloniën en bedelaarshuizen prima zelf redden, dus kunnen hoge heren gemakkelijk doen alsof Dirk onzicht-

In den jare duizend acht honderd vijf en veertig, den twintigsten dag der maand Maart zijn voor ons Burgemeester, Ambtenaar van den Burgerlijken Stand der gemeente Driebergen Arrondissement Amersfoort, Provincie Utrecht, in het gemeentehuis, verschenen:

Dirk Rietveld, oud acht en twintig jaren, tuisman, geboren te Bunnik, blykens geboorte extract aldaar afgegeven, den eersten deser maands vorende te Bunnik, meesengange van van Andreas Rietveld, oud zestig jaren, dagloner, mede te Bunnik woonachtig, hier, tegenwoordig, zijne toetemming gevende en van Larria Sint veld te Bunnik den zeventienden Februarij jongst leden, blykens desdextraat al daer afgegeven den eersten deser maands. En heeft de comparant blykens hierby overgelegd certificaat van de Nationale Abolitie voldaen.

Maria Catharina van Tulpen, oud zes en twintig jaren, Werkster, geboren alhier, blykens geboorte extract door ons den zevenden deser maands afgegeven, vorende in deze gemeente meesengange dochter van van Jan van Tulpen, voldaen te deser plaatse der twee en twintigste, Januarij ochtten, honderd veertig, blykens desdextraat door ons den zevenden deser maands uitgegeeft en van Dirkje van Breunen, oud drie en zeventig jaren, honds bewoog alhier woonachtig, hierby tegenwoordig en hare toetemming gevende.

Asper for ten dese van
vanguide den
goedgetuund
Dirk Rietveld
marijacatharinavrouwen
vulpen 67^e Dijk
J. De Kruyft
G. Koudijs
A. B. ...

Welke ons verzocht hebben, het door hen voorgenen huwelijk te voltrekken, waartan de afkondigingen voor de hoofdeur van ons gemeentehuis zijn geschied: de eerste op den negenden dag der maand Maart laatstleden, en de tweede op den eerstvolgenden zondag en te Bunnik op deselfde dagen, blykens het certificaat aldaar op gisteren uitgegeeft.

Geene stuiting van dit huwelijk ter onzer kennis gebracht zijnde, hebben wij ieder van hen afzonderlijk, in tegenwoordigheid der matemelden getuigen, afgevraagd, of zij elkander aannemen tot echtgenooten, en getrouwelijk al de pligten zullen vervullen, welke door de wet aan den huwelijken staat verbonden zijn, waarop door elk hunner een toestemmend antwoord gegeven zijnde, zoo hebben wij, in naam der wet, uitspraak gedaan, dat

Dirk Rietveld en Maria Catharina van Tulpen door den echt aan elkander zijn verbonden.

Van hetwelk wij akte hebben opgemaakt in tegenwoordigheid van Tennid Steenhof, oud zeven en vyftig jaren, dagloner, Cornelis van Dyck, oud zeven en veertig jaren, landbouwer, Jan de Kruyft, oud zes en veertig jaren, veldwachter en Gerrit Koudijs oud dertig jaren, dagloner, allen in deze gemeente woonachtig.

En hebben wij deze akte, na voorlezing met de comparanten en de drie laatste getuigen, geteekend, ten jare en dage voormeld, tenzyl de ouders der comparanten en de eerste getuigen hebben verklaard niet te kunnen schrijven.

Dirk Rietveld marijacatharinavrouwen 67^e Dijk J. De Kruyft
G. Koudijs A. B. ...

▲ Dirk trouwt met Maria Catharina

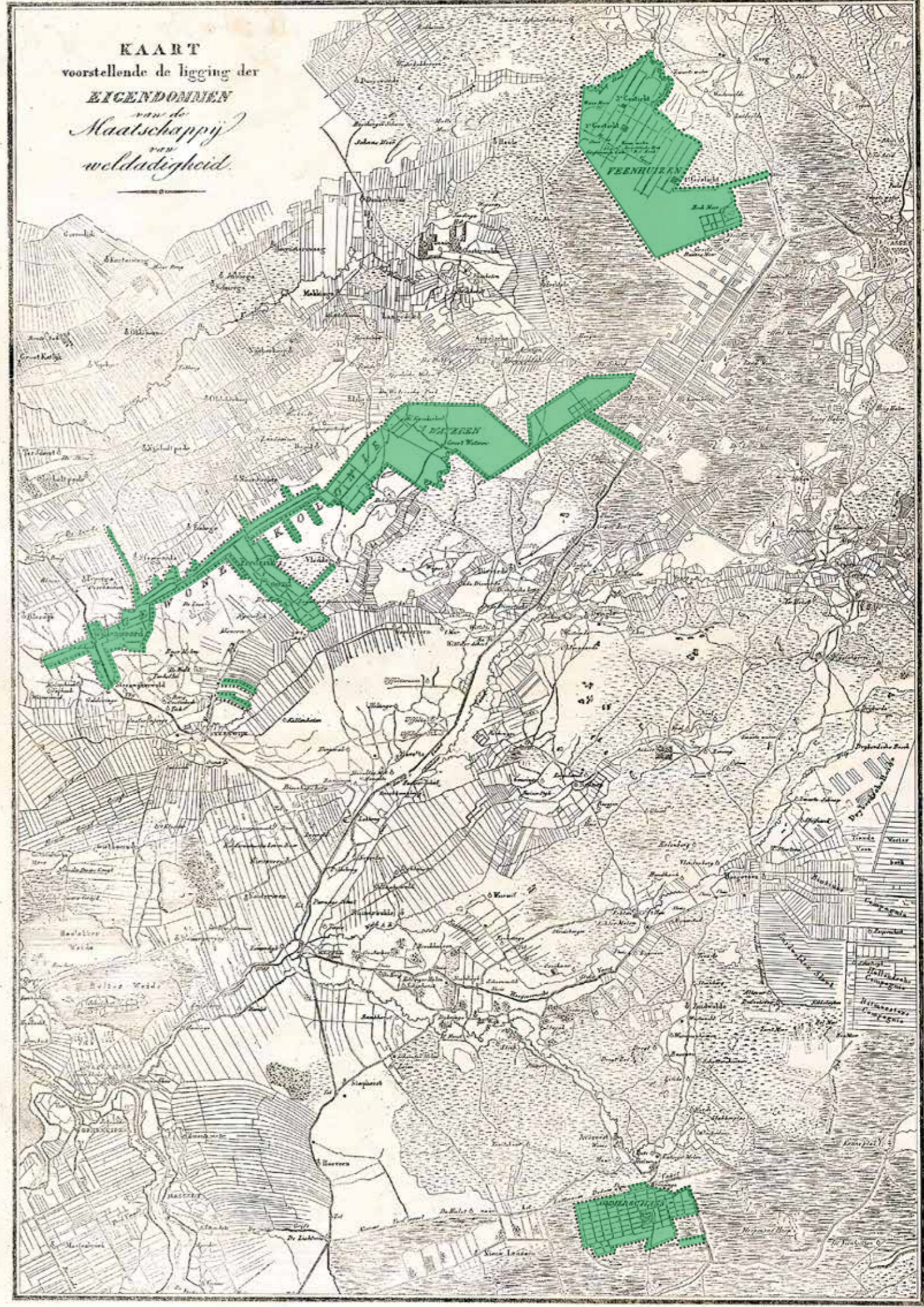
baar en onverstaanbaar is zonder een tweede keer over hem na te denken. Maar je kan jezelf niet eindeloos redden in je eentje.

Het verhaal van Dirk is het verhaal over een man die altijd weer een oplossing verzint. Over iemand die door blijft zetten, bescheiden is en keihard werkt ondanks de tegenslagen op zijn pad. Over iemand die hoopvol en optimistisch blijft. Over iemand die onzeker is, maar op zichzelf leert vertrouwen. Bij zo'n verhaal hoort een happy ending.

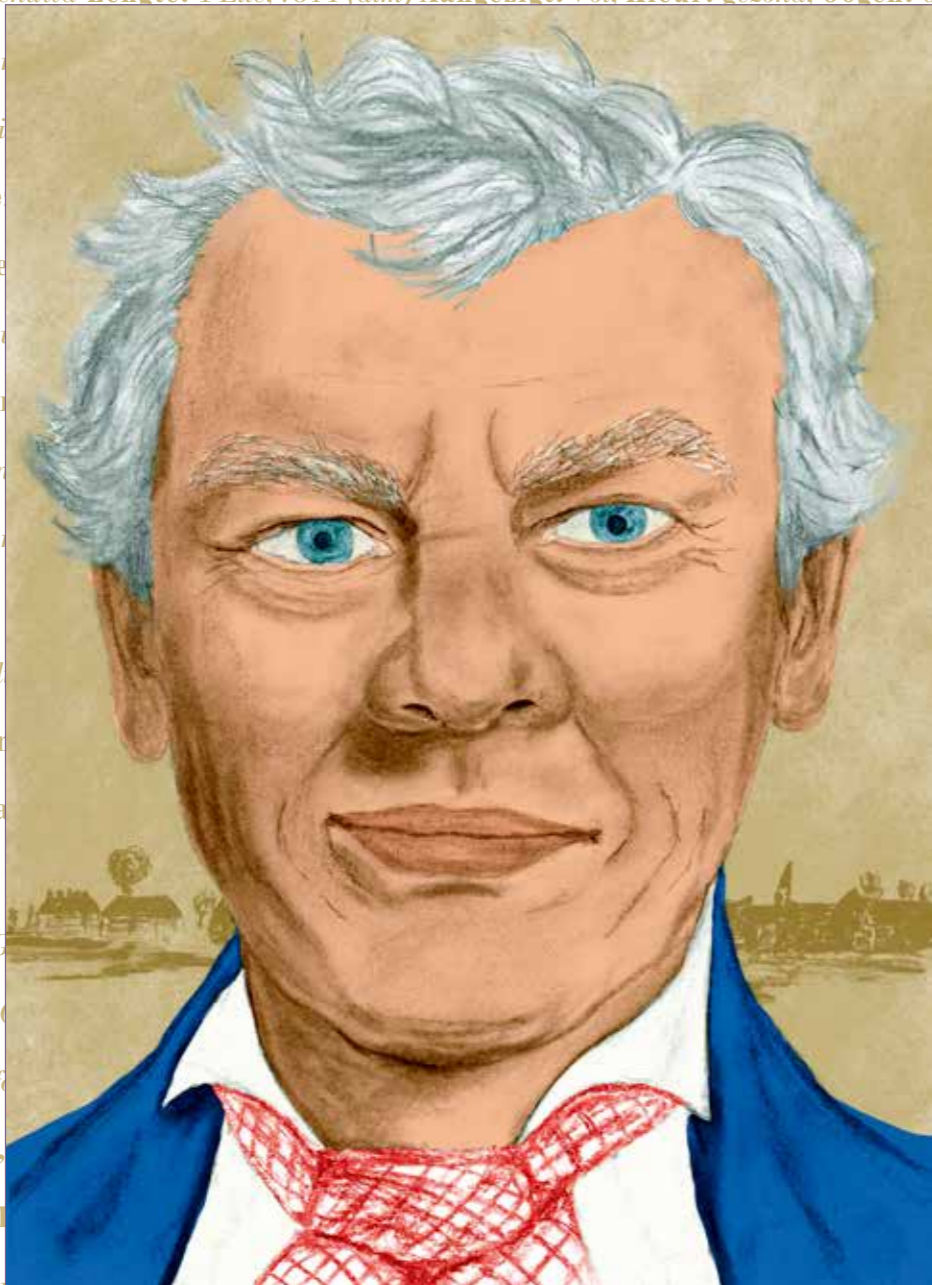
Dat einde is er niet in de geschiedenis van Dirk Rietveld. We kunnen het wel verzinnen: een strakblauwe lucht, de geur van net gemaaid gras, een man in de schaduw van de bomen in zijn tuin, op het land waar hij geboren en getogen is. De zon schijnt, er fluiten vogels, het is lente. Ergens in dit verzonnen verleden heeft

iemand een hand naar hem uitgestoken. Misschien was het een hoge heer, of een toevalige voorbijganger, of misschien dat het koninklijk besluit net een beetje anders was. En misschien dat hij in dat verzonnen verhaal een beetje meer geluk had – net genoeg om alle verschil te maken.

▷ Kaart met de ligging van de eigendommen van de Maatschappij van Weldadigheid, 1826

Merkbare teekenen: aan de linkerzijde des monds **Naam en Voornaam:** Donk, Willem (van inschrijving in Ommerschans) **Plaats en jaar van geboorte en ouderdom:** Arnhem, 1766 **Godsdienstige gezindheid:** Gereformeerd **Datum van aankomst, van waar:** 8 september 1829, Arnhem **Beroep:** Zonder **Gehuwd, met wie, of ongehuwd:** ongehuwd **Lengte:** 1 Elle, 784 P(alm) **Aangezigt:** Vol, **Kleur:** gezond, **Oogen:** blauw, **Neus:** dik, **Mond:** groot, **Kin:** rond, **Haar:** Grijs, **Merkbare teekenen:** aan de linkerzijde des monds

Naam en Voornaam: Donk, Willem (van inschrijving in Ommerschans) **Plaats en jaar van geboorte en ouderdom:** Arnhem, 1766 **Godsdienstige gezindheid:** Gereformeerd **Datum van aankomst, van waar:** 8 september 1829, Arnhem **Beroep:** Zonder **Gehuwd, met wie, of ongehuwd:** ongehuwd **Lengte:** 1 Elle, 784 P(alm) **Aangezigt:** Vol, **Kleur:** gezond, **Oogen:** blauw, **Neus:** dik, **Mond:** groot, **Kin:** rond, **Haar:** Grijs, **Merkbare teekenen:** aan de linkerzijde des monds **Naam en Voornaam:** Donk, Willem (van inschrijving in Ommerschans) **Plaats en jaar van geboorte en ouderdom:** Arnhem, 1766 **Godsdienstige gezindheid:** Gereformeerd **Datum van aankomst, van waar:** 8 september 1829, Arnhem **Beroep:** Zonder **Gehuwd, met wie, of ongehuwd:** ongehuwd **Lengte:** 1 Elle, 784 P(alm) **Aangezigt:** Vol, **Kleur:** gezond, **Oogen:** blauw, **Neus:** dik, **Mond:** groot, **Kin:** rond, **Haar:** Grijs, **Merkbare teekenen:** aan de linkerzijde des monds

Verhitte discussies over een rusteloze ziel

Willem Donk

Ergens in het gemeentehuis van Rhenen zit een man aan zijn bureau, driftig schrijvend aan een brief. Hij hoort al de hele dag weinig anders dan het gekras van zijn eigen kroontjespen, het knetteren van zijn open haard en af en toe wat stemmen op de gang of het geschuifel van zijn stoel over de vloer als hij gaat verzitten. Hij heeft het maar moeilijk, als burgemeester, zeker in deze roerige tijden. De zuidelijke provincies hebben zich net losgemaakt van Nederland, het is de koudste winter in meer dan driehonderd jaar, en de armoede in het land – en in zijn eigen gemeente – weigert maar af te nemen.

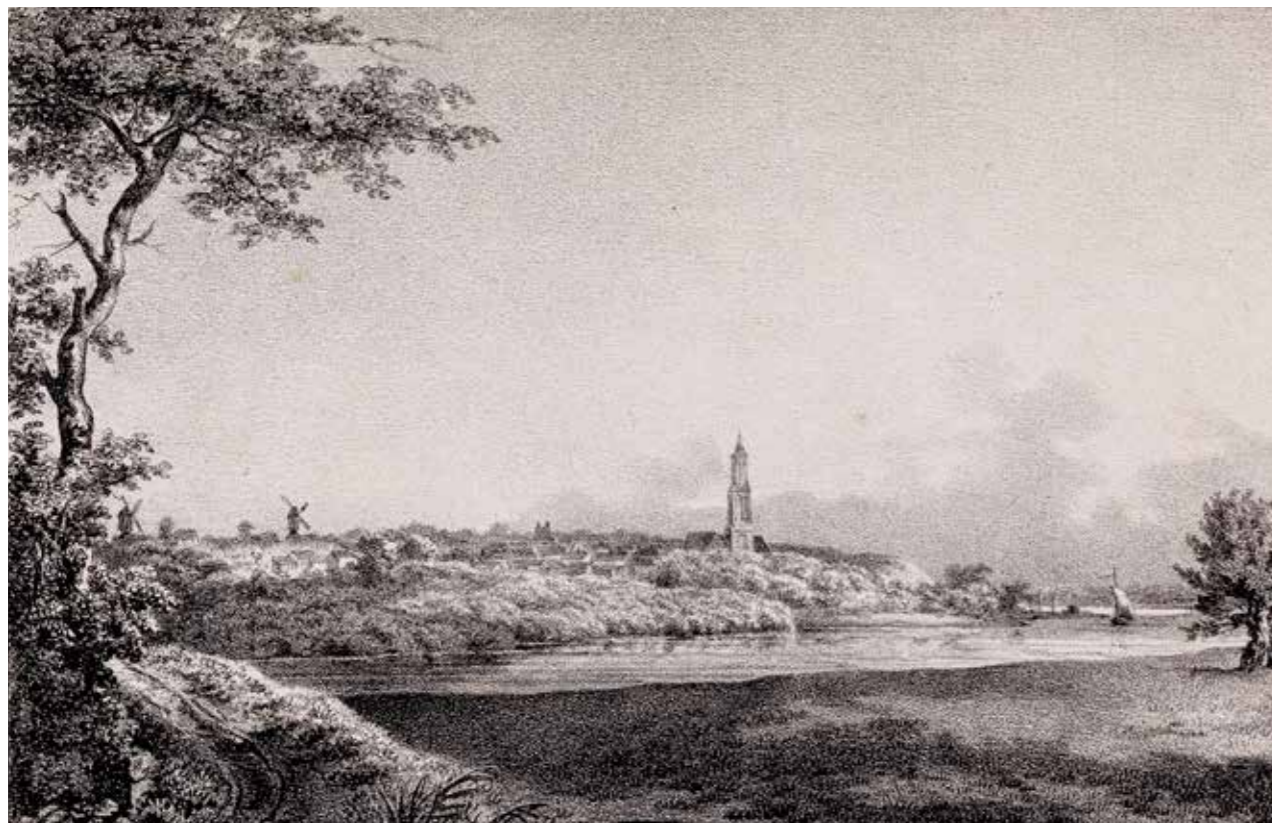
Hij, Hendrik Huijbert van Deventer, moet het op zien te lossen. Of op zijn minst voorkomen dat de halve bevolking van zijn gemeente aan het bedelen gaat en doodvriest op straat. Maar daar krijgt hij geen kans voor, want hij moet voor de zoveelste keer een brief schrijven aan de gouverneur van de provincie Utrecht over de onderhoudskosten van ene Donk. Dat de rekeningen die zijn gemeente al een jaar krijgt toegestuurd van het bedelaarsgesticht toch echt

aan het verkeerde adres zijn. Zijn stapel briefpapier, die keurig nette formulieren met vakjes voor de datum, het onderwerp en zijn bijlagen, is door deze hele kwestie flink geslonken. Hij had gedacht dat die zeurpieten in Arnhem het sneller op zouden geven – het is toch overduidelijk wie er gelijk heeft – of dat ze daar in Drenthe in ieder geval zouden stoppen met de rekeningen naar zijn adres sturen, maar dat valt tegen. En toch gaat Rhenen geen kosten betalen waar ze niet voor verantwoordelijk zijn; hun geld is voor hun eigen mensen bedoeld. Burgemeester Van Deventer geeft zich niet zomaar gewonnen, ook al moet hij brief na brief blijven schrijven. Hij krijgt er hoofdpijn van.

Achter zeker zeven vergelijkbare bureaus zitten in de periode 1829-1831 zeker zeven mannen keer op keer te schrijven aan vergelijkbare brieven, aan elkaar, over elkaar, en vooral over die ene Donk. Het zijn allemaal hoge heren met mooi briefpapier en nog mooiere huizen, die zelf van

▽ Stapel brieven over de onderhoudskosten van Willem

△ Gezicht op Rhenen

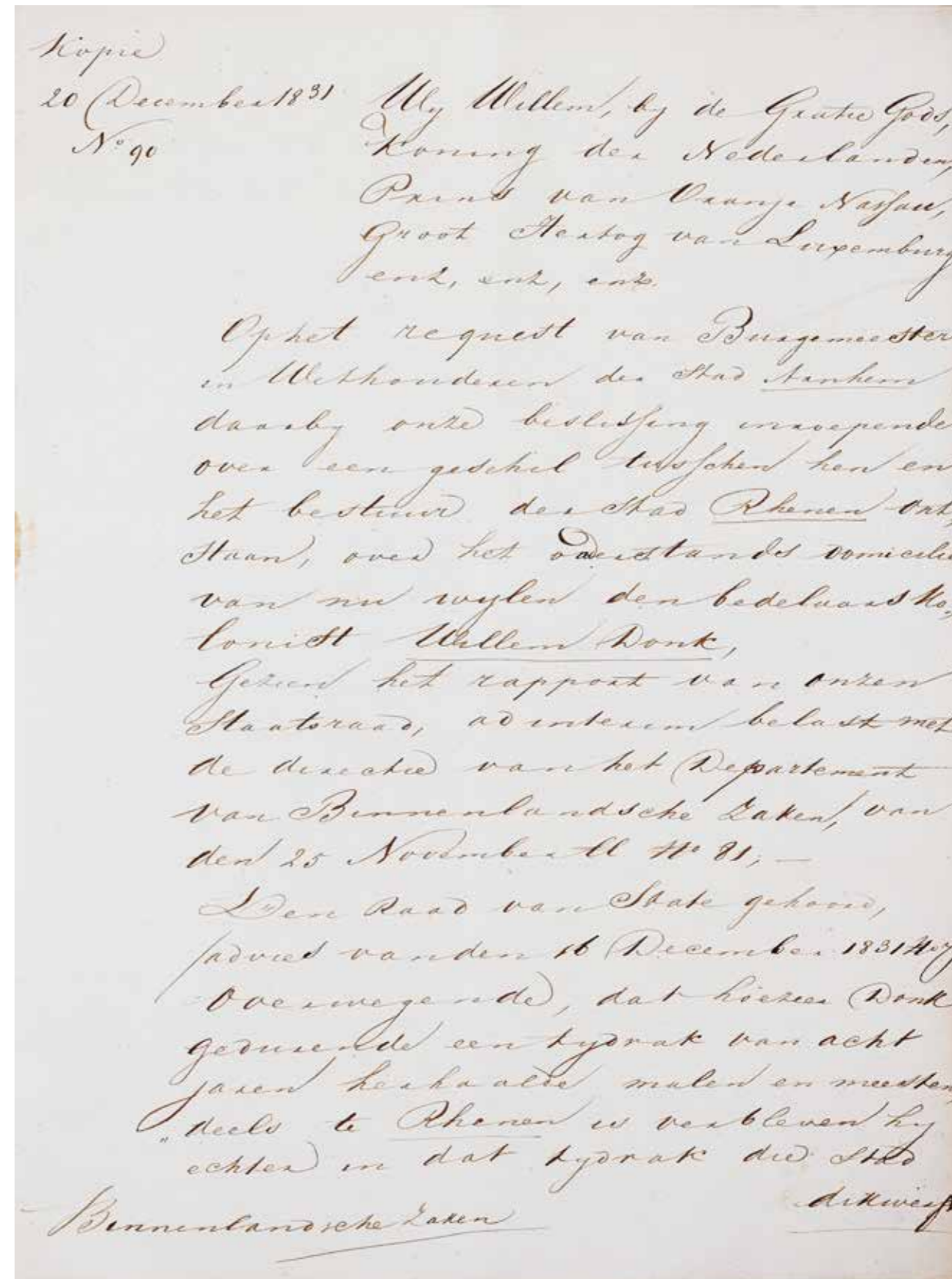
de ijskoude winter waarschijnlijk maar weinig last gehad hebben. Ze zijn burgemeester, gouverneur, secretaris, directeur, koning. Ze vinden allemaal dat de kosten betaald moeten worden, maar door wie, daar worden ze het niet over eens. Ze krijgen er allemaal hoofdpijn van.

Het is makkelijk om dit verhaal over hen te laten gaan: zij zijn degenen die telkens hun handtekening onder een brief of besluit zetten, degenen die in al het archiefmateriaal aan het woord komen. Maar eigenlijk gaat dit verhaal over die ene Donk. Over Willem, die hard aan het werk is in Ommerschans ook al vriest het buiten -16 °C, terwijl de heer van Deventer over zijn brief gebogen zit in zijn verwarmde werkkamer.

Dat verhaal kunnen we niet beginnen bij Willems geboorte, aangezien we daarover alleen weten dat dit in 1769 was, te Arnhem. Daarom maken we een sprong in de tijd, naar 1819. Willem heeft een aantal jaar in dienst gezeten bij de rijdende artillerie: schutters te paard. Maar nadat hij uit het leger ontslagen wordt – we weten de reden niet, maar waarschijnlijk vanwege zijn leeftijd – vertrekt hij zonder achterom te kijken. Hij is impulsief en rusteloos; op orders wachten is niets voor hem. En een lange tijd achter elkaar hetzelfde doen of op dezelfde plek blijven is dat ook niet.

Willems vader denkt daar anders over: zijn zoon moet een vak leren en wat met zijn leven doen, en niet met alle winden mee waaien en ieder uur iets anders willen. Willem stemt in: hij vestigt zich in Rhenen. Daar trekt hij in bij Jan Willem Lammers en zijn vrouw Elizabeth van Schenk Hof. Jan is wagenmaker, Willem mag bij hem in de leer en bij zijn jonge gezin in huis komen wonen. Hij gaat als knecht aan de slag: lange dagen zagen, timmeren en boren. In Jans werkplaats werken ze samen aan het maken van verschillende wielen en repareren ze versleten wagens, en af en toe rijdt Willem als ruiter rond – hij kan goed met paarden omgaan. Hij brengt de gemaakte wielen naar de plaatselijke smid die er ijzeren banden omheen slaat voordat de assen erin gemaakt worden en de wielen aan de karren en wagens kunnen worden bevestigd. Aan het einde van de dag haalt hij de houtsnippers uit zijn haar en veegt hij de werkplaats weer schoon, zodat hij en Jan de volgende dag opnieuw kunnen beginnen.

Het is een simpel leven en Jan en Elizabeth zijn eenvoudige mensen. Het werk als wagenmakersknecht bevalt Willem best maar er is niet altijd veel voor hem te doen. Jan is de meester-wagenmaker, de vakman, en als het niet druk is, kan hij het werk prima in zijn eentje aan. Jan en Elizabeth zijn vriendelijk

△ Brief waarin de koning Rhenen aanwijst als domicilie van onderstand

en gastvrij en Willem kan het prima met hen vinden. De werkplaats en het huis van Lammers worden zijn thuisbasis, zijn vaste honk. Maar Willem en verveling gaan niet goed samen; hij kan niet stilzitten. De wereld buiten de stadsmuren roept, en laat Willem niet meer los. Op een zekere middag eist hij 'onder razen en tieren' zijn nog verschuldigde loon en pakt hij zijn spullen. De volgende ochtend is hij vertrokken, zonder iemand te vertellen waarheen.

Willem verkent de hele regio. In het dorpje Ingen werkt hij bij de wagenmaker Evert van Laan. Hoewel hij er hetzelfde werk doet als hij in Rhenen deed kan hij er zijn draai niet vinden. Na drie weken vertrekt hij weer, ook weer zonder Evert over zijn toekomstplannen te vertellen. In Dodewaard gebeurt hetzelfde, en telkens als Donk terugkeert naar zijn geboorteplaats, is hij er ook snel weer weg. Steeds weer laat hij mensen verward achter: niemand weet waar Willem heen gaat. Hijzelf waarschijnlijk ook niet. Voor Willem maakt het niet uit waar of wat de toekomst hem brengt, als hij maar in beweging kan blijven. Telkens keert Willem terug naar zijn leven in Rhenen, dat hij steeds weer oppakt alsof

hij nooit is weggeweest. Het duurt een paar maanden tot het warmer wordt, lente of zomer, en dan begint het opnieuw. Iedere keer wordt Willem bij het gezin van Jan en Elizabeth terug verwelkomd, en met iedere noorderzon vertrekt hij weer. Zijn vader vindt het maar niets: keer op keer dringt hij er bij Jan op aan om Willem niet te laten vertrekken maar Jan kan hem niet tegenhouden. Willem is wispelturig, ongeremd en vrij.

Maar op een nazomerdag in Arnhem gaat het fout met Willems vrijheid. Niet in staat om werk te vinden en zonder nog echt wat op zak te hebben, besluit hij de werkloze periode te overbruggen door te bedelen. Hij wordt betrapt, aangegeven, opgepakt en veroordeeld. Er wachten hem niet alleen een boete en een gevangenisstraf, maar ook een 'opzending' naar de bedelaarskolonie in Ommerschans.

Als Willem de tocht naar Overijssel maakt, is hij bijna zestig, hij is grijs geworden. Het is een lange moeizame tocht, te voet naar het noorden. In Ommerschans wordt hij inge-

▽ Inschrijving Willem Donk in Ommerschans

schreven onder het nummer 328 en aan het werk gezet op het land. Het is fysiek zwaar werk, er wordt strak gecontroleerd of hij de strenge regels naleeft en hij kan er niet weg. Het is beter dan de kleine, donkere cel waarin hij in Arnhem een tijd verbleef, maar het is evengoed een gevangenis. Willem wordt alleen maar rustelozener van het bestaan in de kolonie: het vroege ochtendappèl, naar zijn werkplek op het land begeleid worden, verplicht iedere zondag naar de kerk, alles bijhouden wat hij maakt of uitgeeft... Telkens als hij in de velden aan het werk is herinneren de wachthuisjes rondom het terrein van Ommerschans hem eraan dat hij geen vrij man is.

De winter van 1829-1830 is genadeloos – hij evenaart de latere ijsskoude winter van 1962-1963 en is misschien zelfs de strengste winter van het millennium. Maanden achter elkaar komt de temperatuur niet boven het vriespunt uit. Er is nauwelijks meer een schop in de grond te krijgen en het blijft maar hagelen en sneeuwen. De Ommerschans verandert in een schilderachtig plaatje, met een bevroren gracht en een dik pak sneeuw en mensen die zich zoveel mogelijk verstoppen in hun kleding om zich te beschermen tegen de ijsskoude wind. Veel bedelaars zijn voor even dankbaar voor het onderdak dat de kolonie hen biedt. Als ze met deze temperaturen over straat gezworven hadden, waren ze waarschijnlijk doodgevroren. Maar Willem mist zijn thuis in Rhenen, de vele winters die hij bij Jan en Elizabeth heeft doorgebracht, aan tafel met hun gezin en bij hun kachel, waar hij zijn jas kon laten drogen na zo'n koude, natte dag. Het valt hem zwaar; zijn lichaam laat hem steeds vaker in de steek en de lange, barre dagen van ploeteren door de sneeuw putten hem uit. Als in februari eindelijk de dooi inzet heerst er een uitgelaten sfeer in de kolonie: de lente

△ Het 'Gesticht voor Bedelaars', Ommerschans

komt eraan, de krokussen beginnen te bloeien, het wordt weer warmer. Als de eerste zonnige dagen hun intrede doen, neemt de rusteloosheid bij Willem toe. Hij zit al een halfjaar in Ommerschans en aangezien hij nog een flinke schuld af te betalen heeft is het einde nog niet in zicht. Wel krijgt hij een ander uitzicht: in mei 1830 wordt hij van de Ommerschans naar Veenhuizen overgebracht. Maar het tweede gesticht, waar Willem in terecht komt, verschilt maar weinig van zijn vorige verblijfplaats: een hangmat in een gedeelde slaapzaal, een enorm gebouw met een binnenplaats en nog altijd dat strenge controlerende toezicht. Bij alles wat Willem doet wordt hij op de vingers gekeken. Veel van zijn zaalgenoten worden bij de minste of geringste misstap op het matje geroepen bij de directeur of de raad van tucht. Ondanks Willems neiging om stennis te schoppen – zijn door Jan Lammers beschreven 'driftbuien' – hoeft hij niet voor de raad van tucht te verschijnen. Hij doet wat er van hem gevraagd wordt en veroorzaakt geen problemen. Hij blijft lange dagen maken: de Arnhemse politicommissaris die op een dag komt om hem te verhoren, heeft niet de tijd om te wachten tot hij eindelijk weer terug is uit het veld en vertrekt zonder resultaat.

Willem houdt het steeds moeilijker vol in de kolonie; zijn gezondheid gaat steeds verder achteruit. Op een herfstochtend, 13 november 1830, overlijdt hij in het tweede gesticht. In het gemeentehuis van Norg, waar Veenhuizen onder valt, wordt een rommelige overlijdensakte opgesteld door de waarnemend officier van de burgerlijke stand; de burgemeester van Norg is die dag ziek en het is een drukke, hectische dag. De twee zaalopziensers die Willems dood komen melden, weten niet meer van hem dan dat hij

Numm.	Namen.	Datum van geboorte	Geboortedagige geslacht	Datum van aankomst	Van waar aangekomen.	Signalementen.	Aanmerkingen en Veranderingen.
325	Bismans Eva Maria Olm. Grijp. van	24 Jul. 1774	Bev. formid.	16 Jun. 1829	Dordrecht	Langt 5 1/2 Lengte lang Kleur blauw Haar blond Oogen blaauw Kleur blaauw Kleur blaauw Kleur blaauw Kleur blaauw Kleur blaauw	26 Mei 1831. Overleden
326	Heekeren Kaatje van Egl. Johanna	12 Dec. 1799	Bev. formid.	16 Jun. 1829	Dordrecht	Langt 5 1/2 Lengte lang Kleur blaauw Haar blond Oogen blaauw Kleur blaauw Kleur blaauw Kleur blaauw Kleur blaauw	24 Mei 1830. Geestel. naar Veenhuizen 28 Mei 1831. Overleden
327	Hat Cecilia van	25 Aug. 1780	Bev. formid.	16 Jun. 1829	Rotterdam	Langt 5 1/2 Lengte lang Kleur blaauw Haar blond Oogen blaauw Kleur blaauw Kleur blaauw Kleur blaauw Kleur blaauw	
328	Rasens Johanna Donk Willem Schage Johanna	22 Jul. 1776	Bev. formid.	16 Jun. 1829	Rotterdam	Langt 5 1/2 Lengte lang Kleur blaauw Haar blond Oogen blaauw Kleur blaauw Kleur blaauw Kleur blaauw Kleur blaauw	21 Jun. 1830. Geestel. naar Veenhuizen 11 Jun. 1830. Geestel. naar Veenhuizen 29 Oct. 1831. Overleden
		16 Jun. 1829	Bev. formid.	16 Jun. 1829	Rotterdam		
329	Vinsteemakers Johanna	16 Jun. 1829	Bev. formid.	16 Jun. 1829	Rotterdam		

rond 1770 in Arnhem geboren is. Willem is nooit echt iemand geweest die veel over zichzelf vertelde.

Daarmee had het verhaal klaar moeten zijn, maar ondertussen houdt Willem verschillende hoge heren in het land nog steeds bezig. Sterker nog: net voor het nieuws van zijn overlijden Arnhem en Rhenen bereikt, heeft de burgemeester van Arnhem een brief aan de koning geschreven met het verzoek het geschil op te lossen. Er wordt wat ongemakkelijke post heen en weer gestuurd. De gouverneur van Utrecht merkt op dat de hele zaak door Willems dood minder dringend is geworden, doordat de kosten inmiddels niet meer oplopen. Het helpt niet echt: nog steeds schrijft de heer Van Deventer dringende brieven vol met bewijzen dat Rhenen niet het domicilie van onderstand kan zijn (de gemeente verantwoordelijk voor het dragen van de kosten). En het gemeentehuis van Arnhem doet hetzelfde. De koning stelt een onafhankelijk onderzoek in en de heer Van Deventer wordt verzocht om Jan Willem Lammers en zijn vrouw nogmaals uit te horen. De Maatschappij van Weldadigheid krijgt in april 1831 een lijst met vragen die ze Willem zelf nog moeten stellen – het nieuws van zijn overlijden gaat pijnlijk traag rond. Discussies over de formulering van de wet en over de vraag of ‘een onafgebroken periode van vier jaar’ hetzelfde is als ‘vier achtereenvolgende jaren’ (dat is het niet), wakkeren alleen maar aan.

Bij de heer Van Deventer loopt de frustratie steeds hoger op. Haast smekend wijst hij de gouverneur van Utrecht erop dat ze in Rhenen alles gedaan hebben wat ze konden om bij het onderzoek te helpen, maar dat zijn gemeente écht niet verantwoordelijk is: “[...] zoo hard zoude het ons ook vallen, wanneer wij verplicht werden het geheel verschuldigde onderhoud van W. Donk op ons te moeten nemen,” besluit hij een van zijn brieven.

Het is 1832 tegen de tijd dat de koning zijn besluit neemt: bij twijfel wordt altijd het eerste artikel van de wet gevolgd, en daarin staat dat de geboorteplaats in eerste instantie altijd het domicilie van onderstand heeft. De rekening is dus voor Arnhem. Eindelijk kan de heer van Deventer opgelucht achterover leunen in zijn dure bureaustoel: dat heeft hij toch maar weer goed opgelost voor zijn gemeente; die 50 gulden kunnen nu mooi anders besteed worden.

Waarschijnlijk denkt hij niet aan Willem, net zoals het Willem waarschijnlijk om het even was welke hoge heer zijn verblijf in de kolonie betaalde. Hij is ondertussen nog één keer verhuisd, naar het vierde gesticht van Veenhuizen: de begraafplaats voor hem en meer dan tienduizend andere bedelaars en wezen. Daar, in een massagraf onder een treurwilg, verdwijnt hij voor de laatste keer. Waarheen heeft hij niemand verteld.

▽ *Het ‘Vierde Gesticht’, de begraafplaats van Veenhuizen*

Het Nationaal Gevangenis­museum

Het Nationaal Gevangenis­museum is sinds 2005 gevestigd op de huidige locatie in Veenhuizen: het enige overgebleven onvrije gesticht van de Maatschappij van Weldadigheid. Het pand uit 1823 is een van de weinige tastbare herinneringen uit de tijd van de Koloniën van Weldadigheid in het dorp.

In het Nationaal Gevangenis­museum worden verhalen verteld over de gevolgen van norm­afwijkend gedrag. Gedrag dat vaak ontstaat door bijzondere persoonlijke of maatschappelijke omstandigheden. De verhalen hierover laten je anders naar (je eigen) vrijheid kijken.

Tentoon­stellingen

Het Gevangenis­museum biedt vaste en tijdelijke tentoon­stellingen. In het museum worden twee verhalen verteld. Het verhaal van de geschiedenis van Veenhuizen – van onvrije kolonie van de Maatschappij van Weldadigheid tot gevangenis­dorp – en het verhaal van de nationale geschiedenis van vrijheids­straffen. Bezoek tot eind 2026 de tijdelijke tentoon­stelling *On/t/schuld*, over de doorwerking van een ‘foute’ familie­geschiedenis. Deze tentoon­stelling laat zien hoe nazaten van ‘foute’ Nederlanders leven met de last van een verzwegen verleden en nodigt uit om verder te kijken dan goed of fout.

Evenementen

In het Gevangenis­museum in Veenhuizen komt geschiedenis tot leven met bijzondere evenementen voor jong en oud. Tijdens de jaarlijkse Bajesdag krijg je een unieke blik achter de schermen van politie, brandweer en justitie. Daarnaast organiseert het museum het hele jaar door speciale activiteiten, workshops en rondleidingen die het leven achter de tralies tastbaar maken. Ontdek, beleef en ervaar – elk bezoek is een avontuur!

Nationaal Gevangenis­museum

Oude Gracht 1, 9341 AA Veenhuizen.

Kijk voor het actuele aanbod en openingstijden op www.gevangenis­museum.nl.

sa Maria) Plaats, dag en jaar van geboorte of Ouderdom: Sourakarta, op Java, den 24ste November 18

r gedoopt in welke kerk: Te Sourakarta, in de hervormde Kerk Godsdienstige gezindheid: Hervormde

ep: zonder Laatste vierjarige verblijfplaats, bij wien aldaar bekend, gehuisvest of gewerkt, we

ep uitgeoefend, hoe lang daar verbleven, waar gewoond: Is met haren vader Jasper Adolph Bentze

38 uit N. Oost Indië, geboren op Java, den 24sten November, was in Nederland geweest twintig jaren

ig jaren in Nederland, is geboren op Java, den 24sten November, heeft zij zich niet in Nederland

vader een half jaar in Nederland, is geboren op Java, den 24sten November, heeft zij zich niet in Nederland

tebergen alwaar hij is geboren op Java, den 24sten November, heeft zij zich niet in Nederland

ent vroegere jaren in Nederland, is geboren op Java, den 24sten November, heeft zij zich niet in Nederland

r: Bentze Jasper, geboren op Java, den 24sten November, heeft zij zich niet in Nederland

elver laatste jaren in Nederland, is geboren op Java, den 24sten November, heeft zij zich niet in Nederland

ndividu houdt zich niet in Nederland, is geboren op Java, den 24sten November, heeft zij zich niet in Nederland

extract uit het oorspronkelijke document, is geboren op Java, den 24sten November, heeft zij zich niet in Nederland

r de stukken bijgevoegd, is geboren op Java, den 24sten November, heeft zij zich niet in Nederland

kbrauwen: zwaarte, is geboren op Java, den 24sten November, heeft zij zich niet in Nederland

en jaar van geboorte of Ouderdom: Sourakarta, op Java, den 24sten November 1838

e kerk: Te Sourakarta, in de hervormde Kerk Godsdienstige gezindheid: Hervormde

ste vierjarige verblijfplaats, bij wien aldaar bekend, gehuisvest of gewerkt, we

oefend, hoe lang daar verbleven, waar gewoond: Is met haren vader Jasper Adolph Bentze

st Indië in Nederland, is geboren op Java, den 24sten November, heeft zij zich niet in Nederland

derlandsche meid genaamd Sarima Derzelv, is geboren op Java, den 24sten November, heeft zij zich niet in Nederland

aar te Harderwijk, is geboren op Java, den 24sten November, heeft zij zich niet in Nederland

ar hij den 20sten November, is geboren op Java, den 24sten November, heeft zij zich niet in Nederland

gere vierjarige verblijfplaatsen: In Oost-Indië (Zie No 9) Naam en voornaam van den vader: Bentze

r Adolph Naam en voornaam van de moeder: De vrije inlandsche meid genaamd Sarima Derzelv

te of tegenwoordige woonplaats: vader overleden, moeder onbekend Papieren van welke het individu

er is, welke strekken kunnen tot ontdekking van het onderstands-domicilie: Een extract uit het

boek van de hervormde christelijke gemeente van Soerakarta, afgegeven 21 aug. 1832 (Zie verder de stukken

Een meisje van overzee

Louisa Maria Bentze

Op het dek van een schip staat een meisje, aan de hand van een man in een marine-uniform: haar vader. Tussen zijn eigen werk en het roepen van orders naar anderen door, wijst hij haar op de horizon, waar Nederland in zicht komt. Het is aan alles te merken: iedereen is in rep en roer, alle zeilen van de grote driemaster staan bol, en de zee heeft niet meer die blauw-groene kleur die hij thuis had. Het water is viezig grijsbruin, als modder. Dat komt door de algen die hier groeien, heeft haar vader haar uitgelegd.

Maar eigenlijk maakt het haar niet uit waarom het zo is, ze had gewoon graag gewild dat het anders was. Het meisje duikt dieper weg in haar mantel tegen de kou en trekt zich dicht tegen haar vader aan. Haar zwarte vlecht wappert in de wind; door het zout in de lucht zijn haar haren gaan klitten. Ze varen ondertussen al zó lang, dat ze niet weet of ze de knopen er ooit nog goed uit gaat krijgen.

Het voelt alsof ze nooit ergens anders is geweest dan op de Diana. Van de hut van haar vader kent ze ieder hoekje, net zoals ze alle bemanningsleden kent. Er zijn geen andere kinderen, alleen maar mannen in uniform, net als haar vader. Om zich te vermaken heeft ze een hoopel meegekregen en soms zorgde een van de matrozen ervoor dat ze kon touwtjespringen. Haar vader had het meestal te druk; hij is een belangrijk man op het schip, en totdat ze in Nederland aankomen heeft hij nog van alles te doen. Daarna, als ze eenmaal bij hun nieuwe thuis zijn en hij stopt bij de marine, zou hij weer tijd hebben voor haar. Ze had gedacht dat ze opgelucht zou zijn om na acht maanden eindelijk het land van bestemming in zicht te hebben, maar sinds ze de Noordzee op gevaren zijn heeft ze geen blauwe lucht meer gezien. Zelfs als het niet regent, ziet ze niets dan donkere wolken. Ze mist de zon en haar moeder.

Dit verhaal had kunnen beginnen aan de andere kant van de wereld, in Surakarta op Java: de geboortegrond van Louisa Maria Bentze, het meisje dat in oktober 1838 aan de hand van haar vader voor het eerst de Nederlandse kust ziet. Maar om het hele verhaal te overzien moeten we één generatie terug in de tijd. We beginnen in september 1787, in een

klein dorpje in de buurt van Hannover: Eime. Daar wordt Jasper Adolph geboren als de één na oudste zoon van de familie Bentze. Hij groeit op met twee kleine broertjes en een zusje. Zijn hele familie blijft in de regio, maar Jasper niet: hij wil varen, en dus zoekt hij de zee op.

Dit doet hij eerst in Groningen, waar hij in 1819 bij de Nederlandse marine wordt toegelaten. Hij werkt zich op tot onderofficier en wordt 'foerier': iemand die gaat over het voorraadbeheer binnen het leger. En ergens tussen zijn legerbezigheden door, ontmoet hij Froukje Paulides en trouwt met haar. Als hij in 1822 naar Rotterdam vertrekt om een nieuwe functie te bekleden, neemt hij haar met zich mee. Jasper is 35, een lange man met bruin haar en bruine ogen (en volgens zijn signalement een 'knap' postuur), hij heeft zijn droombaan en is net getrouwd. Samen neemt het jonge stel hun intrek in de straat Oppert, in het hart van de stad, vlakbij het water. Het gaat hen voor de wind.

Een functie in Nederlands-Indië laat het tij keren. Het is een fantastische kans voor Jasper: daar, aan de andere kant van de wereld, wacht rijkdom en de heldenstatus van mariniers uit de 'gouden eeuw'. Hij hoeft alleen maar een nuttige bijdrage te leveren aan het stoppen van de Java-oorlog die op dat moment woedt: een opstand van de vorsten van Surakarta en Yogyakarta tegen het Nederlandse koloniale bestuur. Het betekent dat hij enkele jaren van huis zal zijn, maar als hij terugkeert, zal hij dat doen met een royaal pensioen en geroemd worden als zeeheld. Dan hoeven hij en Froukje zich nooit meer ergens zorgen over te maken.

Op Java is Jasper omgeven door ziekte en dood. Want hoewel het Nederlandse leger de opstand steeds verder neer weet te slaan, leidt de bevolking van het eiland ondertussen hongersnood en maken epidemieën nog meer slachtoffers. Dan neemt Jaspers leven een abrupte wending: uit Nederland krijgt hij het bericht dat zijn Froukje is overleden. Enkele maanden later bevalt een Indonesische vrouw van een klein meisje met zwart haar en bruine ogen. Over de moeder weten we enkel dat ze Sarima heette. Verschillende bronnen van Nederlandse hand – dus van de witte overheersende macht – noemen haar een '(vrije) inlandsche meid'. Het is

△ Kerk van de Protestantse gemeente aan de Gouverneurslaan te Surakarta waar Louisa Maria gedoopt is

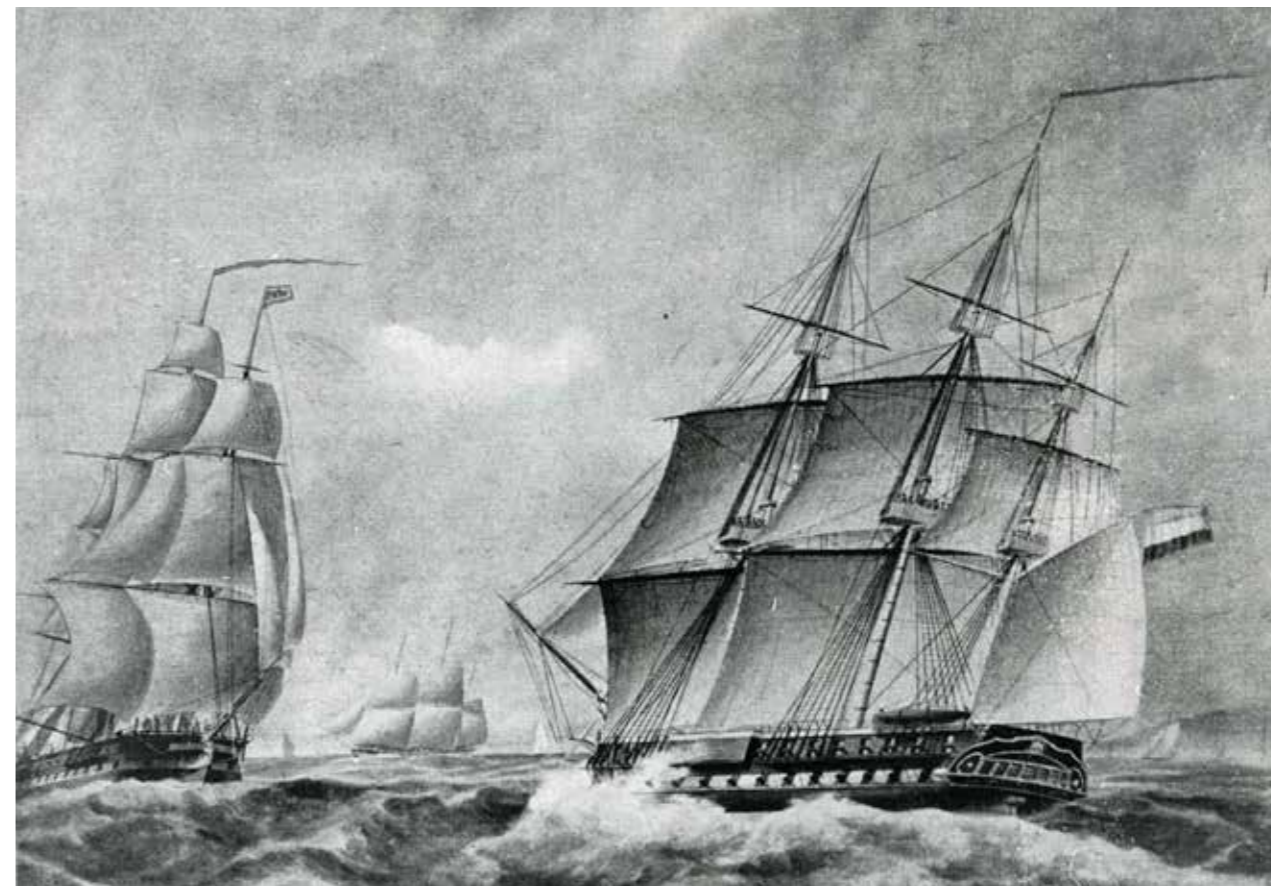
niet uit te sluiten dat ze tot slaaf gemaakt was of was geweest; slavernij was op dat moment nog volledig legaal in Nederlands-Indië. Welke rol Jasper hierin had, is niet duidelijk. Misschien dat ze geliefden waren – misschien heeft hij haar vrijgekocht. Maar het kan net zo goed zijn dat Sarima helemaal geen kind met deze man wilde. Ook over de relatie tussen moeder en dochter is niks bekend. Misschien heeft Sarima liedjes voor haar dochter gezongen die zij jaren later zacht voor zich uit neuriede als ze niet kon slapen. Misschien heeft ze gerechten voor haar gekookt die háár moeder ook ooit voor haar maakte. Misschien heeft Sarima haar dochter opgevoed. Maar het is evengoed mogelijk dat ze haar dochter helemaal niet gekend heeft.

Over de dochter weten we veel meer. Jasper noemt haar Louisa Maria Bentze. Vrijwel direct nadat de eerste hervormde kerk in Surakarta gebouwd en geopend is, laat hij haar dopen. Hiermee erkent Jasper zijn dochter, maar of hetzelfde voor Sarima geldt, blijft een raadsel. De tot nu toe gevonden bronnen zwijgen over haar rol en positie.

Louisa Maria groeit op tussen twee werelden. Enerzijds kent ze niets anders dan haar warme moederland, anderzijds lijkt ze er, met haar Europese vader, nooit volledig thuis te

horen. Als ze aan haar vaders hand loopt kan ze de spanning die nog steeds in Surakarta hangt voelen. De Java-oorlog is voorbij - 'gewonnen' door haar vader en de rest van het Nederlandse leger. Maar de schade, honger en armoede en honderdduizenden burgerslachtoffers ten gevolge daarvan, hebben diepe gevolgen voor het land en de mensen. Als haar vader zijn marine-uniform draagt gaan mensen zo snel mogelijk voor hen aan de kant. Ze kijken haar niet aan. Tussen andere Indonesische kinderen lijkt ze bleek en naast haar vader en zijn bemanning vallen haar huidskleur en zwarte haar juist op. Als ze zich aan andere kinderen voorstelt wordt ze glazig aangekeken om haar vreemde naam, waar ze volgens haar vader trots op zou moeten zijn. Ze is deel van zijn familie en heeft net als de rest van hen een dubbele voornaam die daaraan herinnert. Ze is vernoemd naar talloze voorouders van generaties geleden; een permanente herinnering aan de familiegeschiedenis van haar vader – niet die van haar. Haar vele ooms, tantes, neefjes en nichtjes die allemaal nog altijd in Duitsland wonen, zal ze nooit ontmoeten.

Als Jasper haar in 1837 vertelt dat ze 'naar huis' gaan, vindt Louisa dat maar onzin: daar zijn ze al. Het Nederland dat haar vader vaak beschreven heeft, klinkt koud, nat en grauw, en acht maanden op zee klinkt ook als een hele lange tijd. Maar net als de meeste achtjarigen,

△ Het Fregat De Diana

heeft ze over de verhuizing weinig te zeggen. Haar vader heeft niet veel meer te doen in Nederlands-Indië; hij is van plan het leger te verlaten en met zijn pensioen ergens een leven op te bouwen samen met zijn dochter. Alles staat al vast.

In februari 1838 laden ze al hun spullen aan boord van het fregat Diana, dat koers zet richting Harderwijk. Louisa blijft bij het vertrek aan dek, met haar handen op de reling, op haar tenen zodat ze er net overheen kan kijken. Tussen de touwen door kan ze zien hoe haar eiland, en misschien ook wel haar moeder, steeds verder uit het zicht verdwijnt.

Eenmaal terug in Nederland, voelt Jasper zich net zo verloren als zijn dochter. In Rotterdam heeft hij, na de dood van Froukje en zijn vertrek uit het leger, niets meer te zoeken. Louisa, met haar donkere haar, donkere huid en donkere ogen, heeft niets dat aan Froukje doet denken. Het meisje is een levende herinnering aan het feit dat alles anders had moeten lopen. In plaats van oude bekende plekken op te zoeken, blijft Jasper een halfjaar met Louisa in Harderwijk, en vertrekt daarna met haar naar een vriend in Utrecht. Daar kunnen ze verblijven totdat Jasper zijn zaken op orde heeft

en een permanente plek voor hem en zijn dochter heeft weten te vinden.

Het wordt Driebergen, besluit Jasper uiteindelijk. Met zijn militaire pensioen vindt hij er onderkomen voor hem en zijn dochter. Het is voor hen allebei ver van alles wat ze kennen, maar Jasper weet inmiddels heel goed hoe het is om ergens vanaf nul te moeten beginnen. Alles wat herinnert aan de ziekte, dood en het verlies dat hij in Nederlands-Indië gezien heeft, laat hij achter zich – zelfs de zee waarvoor hij decennia eerder uit Duitsland vertrok. In Driebergen kunnen ze eindelijk écht hun nieuwe start maken. Louisa kan er nieuwe vrienden maken, en Jasper heeft alle tijd voor haar. Hij heeft er het volste vertrouwen in dat het wel goedkomt met hem en zijn kleine meisje.

Net als Louisa begint te wennen aan haar leven in Driebergen, gaat het mis. Ze wonen er dan zeven maanden; Louisa is inmiddels elf jaar oud. Het is winter; Jasper heeft een paar weken eerder geprobeerd haar te leren schaatsen en zodra het zou gaan sneeuwen zouden ze een sneeuwpop gaan bouwen. Maar in de nacht van negentien op twintig januari 1841 overlijdt Jasper plotseling en blijft Louisa alleen achter.

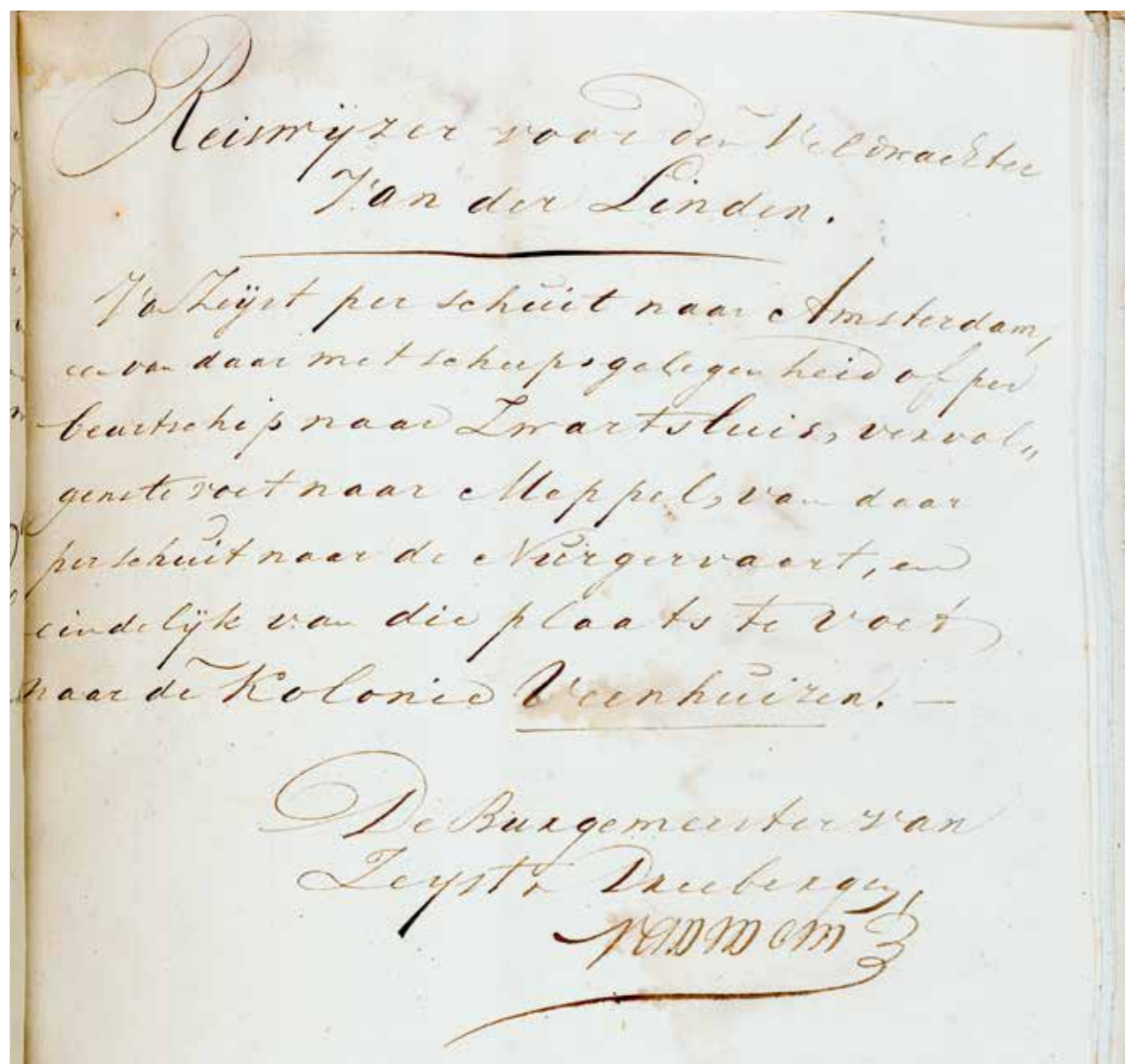
Buurtgenoten ontfermen zich in eerste instantie over haar. De lokale boswachter en een herbergier gaan naar het gemeentehuis om Jaspers overlijden te melden, en al snel ontstaat er discussie over wat ze met Jaspers begrafenis, en bovenal ook met het achtergebleven meisje moeten. De burgemeester doet een beroep op de hervormde kerk van Driebergen: Jasper en Louisa behoorden allebei tot die geloofsgemeenschap. De hoop is dat deze kerk de begrafenis-kosten van Jasper en de zorg voor zijn dochter wel op zich kunnen nemen. Van alle bureaucratische discussies krijgt Louisa maar weinig mee. Haar vaders begrafenis is de eerste die ze meemaakt. De temperatuur zakt die dag onder het vriespunt. Terwijl mensen in het zwart een kist laten zakken in de aarde van de begraafplaats naast de hervormde kerk, begint het zachtjes te sneeuwen.

Hoewel de kerkgemeenschap de begrafenis regelt, is de predikant, Hermanus van der Ven, verantwoordigd dat de kosten op zijn kerkgemeenschap worden afgeschoven. Hij schrijft een geërgerde brief terug aan de burgemeester.

In deze brief wijst hij erop dat zijn gemeenschap vanuit het principe van naastenliefde wel vaker zorg gedragen heeft voor mensen waar ze niet verantwoordelijk voor zijn, maar dat dit in de eerste plaats toch echt een zaak van het gemeentelijke armbestuur is. Het gaat hem te ver om voor een buitenechtelijk kind te zorgen van een man die nooit zijn gezicht in de kerk heeft laten zien of zich bij hun kerkgemeenschap heeft ingeschreven. "Dat deze man protestant was wil ik eens aannemen, doch nimmer heeft hij daarvan enige mate doen blijken," schrijft van der Ven aan de burgemeester. Daarmee slaat hij de deur van de kerk hard voor Louisa dicht. De gemeente mag uitzoeken wat ze met haar doen. De kosten van de begrafenis die ze hebben voorgeschoten wil de hervormde gemeente terug. En verder wil de kerk niets meer met de zaak te maken hebben.

Er volgen haastige briefwisselingen tussen de gemeente Driebergen en het ministerie van koloniën, in een poging de begrafenis-kosten te

▽ Route naar Veenhuizen

△ Gesticht voor Weeskinderen Veenhuizen

declareren en een permanent onderkomen voor Louisa te vinden. Het meisje is op dat moment nog afhankelijk van de zorg van verschillende dorpsbewoners. Van Jaspers resterende pensioen kan de begrafenis worden betaald, maar daarmee is er nog geen oplossing voor het elfjarige meisje, dat zonder enige familie in het dorp verblijft.

De gouverneur van Utrecht komt uiteindelijk met een voorstel: Louisa kan overgebracht worden naar de kolonie Veenhuizen, die speciaal voor weeskinderen is opgericht. Daar kunnen ze niet alleen voor haar zorgen en haar eten en onderdak bieden, maar het kind kan er ook nog eens onderwijs krijgen en fatsoenlijk leren handwerken. De kosten die daaraan verbonden zijn en die normaal ten laste van de gemeente zouden worden gelegd, kunnen in dit uitzonderlijke geval door het rijk worden opgevangen.

Een oplossing waarbij zijn gemeente uiteindelijk niets hoeft te betalen, bevalt de burgemeester van Driebergen wel. Zo snel mogelijk wordt alles voor Louisa's 'opzending' in orde gemaakt. Er worden documenten opgesteld waarin wordt

vastgelegd waarom het rijk in deze speciale situatie voor de kosten verantwoordelijk is. Er worden declaraties heen en weer gestuurd en de plaatselijke veldwachter die Louisa zal begeleiden, krijgt een brief met instructies en een routebeschrijving. Louisa zelf krijgt te horen dat ze haar spullen weer opnieuw moet pakken.

Aan de hand van veldwachter Hendrik Jacobus van den Linden, vertrekt Louisa op 12 mei 1841 naar Veenhuizen. Het is erg vroeg in de ochtend als ze in Zeist op een trekschuit naar Amsterdam stappen. Die gaat een stuk trager dan het grote marineschip van haar vader: pas 's avonds laat komen ze in Amsterdam aan, na een hele dag op de houten bank in de kleine kajuit te hebben gezeten. Ze zijn nog niet halverwege de reis; er wordt een flinke omweg gemaakt. De volgende ochtend gaan ze zó vroeg weer op pad, dat de eerste beurtschepen – een soort vroegmoderne veerponten – nog niet varen. Daarom regelt Hendrik een particulier schip waarmee ze de Zuiderzee kunnen oversteken, naar Zwartsluis. Van daaruit is het nog ongeveer drie uur lopen

naar Meppel, waar ze overnachten voor het laatste deel van de reis. Daarvoor stappen ze opnieuw op een boot, die hen via de Norgervaart naar Veenhuizen brengt. Eenmaal daar draagt Hendrik het meisje met een schouderklopje over aan het bestuur van de koloniën, die haar spullen aannemen, haar onder het nummer 1446 inschrijven en haar de kolonie in begeleiden.

Het 'eerste gesticht' van Veenhuizen is een imposant, groot en vol gebouw. Louisa is nog nooit door zoveel leeftijdsgenoten omringd geweest – en het is nog nooit zó duidelijk geweest dat ze anders is dan de rest. Het overgrote merendeel van de bewoners van het eerste gesticht zijn Hollandse weeskinderen en vondelingen. Veel van hen kunnen zich hun ouders niet of nauwelijks herinneren, of weten vooral nog dat ze door hen zijn achtergelaten. Veel Amsterdamse 'wezen' van wie de ouders nog wél leven, zijn namelijk haastig weer opgehaald zodra bekend werd dat de volle Amsterdamse weeshuizen in het verre Drenthe geleegd zouden worden. Die zijn dus nooit in Veenhuizen beland. De kinderen die er wel zitten, weten dat er buiten de kolonie niemand op hen wacht. Op dat gebied kan Louisa zichzelf wel herkennen in de leeftijdsgenoten met wie ze vanaf dat moment een slaapzaal, schoolklas en werkplek deelt. Toch zal ze altijd opvallen. Ze is waarschijnlijk de enige bij wie er 'Surakarta (Nederlands-Indië)' als geboorteplaats staat vermeld op alle officiële documenten. En niet een plek als 'Haarlem', 'Sneek' of 'Vlissingen'. Maar ondanks dat wordt Louisa geruisloos opgeslokt door het strakke systeem van Veenhuizen.

Louisa doet netjes wat er van haar gevraagd wordt. Ze volgt de verplichte lessen in lezen, schrijven en rekenen, leert spinnen en weven, loopt niet weg en zoekt geen ruzie, zoals een flink aantal van de in Veenhuizen aanwezige pubers dat wel doen. Andere kinderen vertellen haar sterke verhalen over kattenkwaad dat ze hebben uitgehaald in het weeshuis en zij vertelt hun over haar vader die het commando voerde over zijn schip, over hoe groot de walvissen waren die ze onderweg naar Nederland gezien heeft en over haar warme moederland. Het is niet het leven dat haar vader haar bij vertrek naar Nederland beloofd had, maar ze heeft een dak boven haar hoofd, genoeg te eten en zelfs wat vrienden. En als ze volwassen is kan ze haar eigen weg gaan zoeken. Dan kan ze de plekken bezoeken waar haar zaalgenootjes haar over verteld hebben, ergens werken en haar eigen

geld verdienen. En misschien ooit naar huis, hoe ver dat ook is.

In Veenhuizen zit iedereen dicht op elkaar – te dicht op elkaar. Net als op een schip gaan ziektes, die er eenmaal binnen zijn genadeloos rond. In april 1846 breekt er een pokkenepidemie uit en in de verzengende hitte van die zomer worden alleen in het eerste gesticht al honderden kinderen ziek. In een paar weken tijd overlijden negentien kinderen aan verschillende nare koortsen, veroorzaakt door de pokken, maar ook door tuberculose en longontstekingen. De kolonie-arts verklaart dat al het vocht uit het veenlandschap dusdanig verdampt is door de aanhoudende droogte, dat de lucht vol schadelijke stoffen is komen te zitten. Louisa, die dan zestien jaar oud is, helpt de hele zomer mee om de jongere kinderen te verzorgen. Als de herfst aanbreekt en het eindelijk weer begint te regenen, neemt ook het aantal patiënten aanzienlijk af. Het ergste is achter de rug.

Rond Louisa's zeventiende verjaardag, eind november, doet de winter een vroege, harde intrede. Het is al weken donker, regenachtig en mistig en ineens wordt het ook nog eens een stuk kouder. Als buiten de eerste sneeuw begint te vallen en de kolonievvaart bevriest, begint Louisa zich misselijk te voelen. Ze kan haar eten niet meer binnenhouden en zelfs onder extra dekens voelt ze zich rillig. Al snel kan ze niet meer op haar benen staan. De hulp van de kolonie-arts wordt ingeschakeld en ze wordt snel onder behandeling gebracht, maar pogingen tot het toedienen van medicijnen baten niet. Ze overlijdt op 2 december 1846, op een ijskoude woensdagnacht. De volgende ochtend is de kolonie bedekt met een dik pak sneeuw.

Twee zaalopzieners van de koloniën banen zich er doorheen om Louisa's overlijden in het nabijgelegen Norg te laten registreren. Ook sturen ze het bericht met een uittreksel van het overlijdensregister naar Driebergen. Dat bericht wordt keurig opgenomen in het archief met alle inkomende post van die gemeente en het wordt ingebonden in een boek met alle brieven die dat jaar ontvangen zijn. Het verdwijnt uiteindelijk in een doos in het depot van het RAZU. Bijna tweehonderd jaar later haalt iemand het er uit die op zoek is naar een andere brief, en leest bij toeval de woorden 'Extract uit het Sterf-Register der Gemeente Norg' en 'Veenhuizen'. Het blijkt een rafelrandje van een verhaal dat vele malen groter is dan verwacht. Wie eraan trekt, verder

△ Louisa is overleden

zoekt, en probeert het verleden te ontrafelen, vindt een verhaal dat de hele wereld over gaat, over stormachtige zeeën en door Hollandse winters, langs verschillende koloniën, met ergens daar tussenin een meisje dat net te vaak wind tegen had.

aankomst, van waar: 8 mei 1841, Lexmond Beroep: Glasblazer Gehuwd, met wie, of ongehuwd: o
Lengte: - Aangezicht: - Oogen: - Neus: - Mond: - Kin: - Haar: Grijs, gezien zijn leeftijd? Merkbare te
geen Naam en Voornaam: Frederik Sliker Plaats, en jaar van geboorte en ouderdom: Makkum
Waar gedoopt, in welke kerk: Harlingen, Luthersche Kerk Godsdienstige gezindheid: Luthers Dat
aankomst, van waar: 8 mei 1841, Lexmond Beroep: Glasblazer Gehuwd, met wie, of ongehuwd: o
Lengte: - Aangezicht: - Oogen: - Neus: - Mond: - Kin: - Haar: Grijs, gezien zijn leeftijd? Merkbare te
geen Naam en Voornaam: Frederik Sliker Plaats, en jaar van geboorte en ouderdom: Makkum
Waar gedoopt, in welke kerk: Harlingen, Luthersche Kerk Godsdienstige gezindheid: Luthers Dat
aankomst, van waar: 8 mei 1841, Lexmond Beroep: Glasblazer Gehuwd, met wie, of ongehuwd: o
Lengte: - Aangezicht: - Oogen: - Neus: - Mond: - Kin: - Haar: Grijs, gezien zijn leeftijd? Merkbare te
geen Naam en Voornaam: Frederik Sliker Plaats, en jaar van geboorte en ouderdom: Makkum
Waar gedoopt, in welke kerk: Harlingen, Luthersche Kerk Godsdienstige gezindheid: Luthers Dat
aankomst, van waar: 8 mei 1841, Lexmond Beroep: Glasblazer Gehuwd, met wie, of ongehuwd: o
Lengte: - Aangezicht: - Oogen: - Neus: - Mond: - Kin: - Haar: Grijs, gezien zijn leeftijd? Merkbare te
geen Naam en Voornaam: Frederik Sliker Plaats, en jaar van geboorte en ouderdom: Makkum
Waar gedoopt, in welke kerk: Harlingen, Luthersche Kerk Godsdienstige gezindheid: Luthers Dat

De verhalenverteller Frederik Sliker

Op een warme zomeravond zit een man met zijn benen over de rand van zijn hangmat. Hij vertelt een verhaal over een donkere, stormachtige nacht op de Zuiderzee, aan iedereen die naar hem wil luisteren. Hij heeft het verhaal vaker verteld – het is een van zijn favorieten – maar toch hebben zich weer wat mannen om hem heen verzameld om naar hem te luisteren. Er is in de kolonie 's avonds, na de lange werkdag, niet veel anders te doen. De meeste kolonisten zoeken snel hun bed op om morgen voor zonsopkomst weer uitgerust genoeg te zijn voor opnieuw een lange dag. Frederik is grijs en moe en heeft ieder beetje rust nodig, maar is er nooit goed in geweest om zich daarbij neer te leggen. De verhalen dringen zich toch wel op; het is beter ze te vertellen, dan wakker naar het plafond van de slaapzaal te staren.

Hij vertelt een verhaal over de hoogzwangere Johanna Maria Lange, die weeën krijgt tijdens een boottocht en op een onrustige zee bevalt van een zoon. Hij vertelt hoe ze zich met haar man, Moritz, naar het vasteland haast, waar ze de jongen in de Lutherse kerk van Harlingen laten dopen. Zijn ouders noemen de jongen, met hun zware Duitse accent, 'Friederich Schlieker'; de kinderen in Makkum, waar de jongen opgroeit, noemen hem 'Frederik'.

Hij weet niet of het die nacht echt stormde en Moritz, die overleed toen hij tien jaar oud was, kan hij zich enkel herinneren dankzij tekeningen van zijn moeder. Waar zijn herinneringen ophouden en de verzinsels beginnen, weet hij zelf allang niet meer – telkens als hij vertelt, is het net een beetje anders. Op vragen over wanneer dit zich precies afspeelde, geeft hij een grove schatting als antwoord. Als iemand erop wijst dat hij zichzelf tegensprekt, of hem vraagt of het wel echt stormde die nacht, haalt hij zijn schouders op. Het is een verhaal. Een stormachtige nacht is nou eenmaal spannender dan een rustige.

Misschien heeft hij een grote fantasie. Hij ziet en hoort dingen die anderen niet zien en horen, en gaat op in zijn eigen verhalen. De waarheid, waar sommige mensen hem maar naar blijven vragen, is voor Frederik een ongrijpbaar iets. Het

maakt hem 'krankzinnig', volgens sommigen – maar volgens anderen, waaronder de directie van Ommerschans, is daar niets van te merken.

Frederik vertelt over zijn kindertijd in Makkum. Het is het einde van de 18e eeuw, en voor Duitse glasblazers is er meer werk in de Nederlandse kustplaats dan in hun eigen land. Zijn opa maakt er grapjes over dat hij nooit meer uit Makkum weggaat, ook niet als de omstandigheden in Duitsland weer beter worden en veel anderen weer vertrekken. Inmiddels speelt het hele leven van de familie Sliker-Lange zich hier af: in de Evangelisch-Lutherse kerk, die er aan de buitenkant helemaal niet als kerk uitziet, en in het kleine, innig verweven netwerk van glasblazers, die allemaal dezelfde taal spreken en dezelfde kerk bezoeken. Het spreekt voor zich dat Frederik hetzelfde beroep uit zal oefenen als zijn vader, beide opa's en al zijn ooms.

Hij vertelt over de glasblazerij waar zijn vader de meest fantastische dingen kon maken – of misschien gewoon flessen en schalen – en over zijn oudere zus Johanna, die zoveel rustiger was dan hij. Hij vertelt hoe bezorgd ze kon doen, en hoe zijn moeder erop stond dat er altijd iemand bij hem in de buurt was. In zijn verhalen heeft hij stro in zijn haar dat bedoeld was om het glaswerk veilig in te pakken en houdt Johanna zijn hand vast alsof hij net zo breekbaar is.

Hij vertelt verhalen over de dood van zijn vader toen hij pas tien jaar oud was en hoe hij daarna bij een zus van zijn moeder en haar man introk – zijn oom Hendrik. Veel familieleden woonden in Nijkerk, waar een grote glasfabriek stond. Hier was het bijna net zoals thuis: de jonge Frederik hielp mee met het dagelijkse werk van zijn oom en tante, veegde as en scherven op en hield het gereedschap netjes. Hij bracht zijn tienerjaren door in de hitte tussen de glasovens, en leerde het vak dat aan beide kanten in zijn familie zat.

Frederik vertelt een verhaal waarin donkere rookwolken zich samenvakken boven de wereld; door de oorlogen die Napoleon voert, worden de bedrijfskosten dusdanig hoog dat de glasfabriek van Nijkerk sluit. In 1814 sluit hij

△ Buitengasthuis te Amsterdam

zich aan bij het leger, als remplaçant bij de artillerie, ook al was hij een paar jaar eerder zelf uitgeloot. Hij is 26 jaar oud, en volgens zijn verhalen aardig strijdlustig. Maar als hij twee jaar later terugkeert, Napoleon definitief verslagen, is de fabriek waar hij meer dan tien jaar heeft doorgebracht failliet en is zijn familie verhuisd naar Loenen. In zijn afwezigheid is zijn wereld veranderd: er zijn familieleden overleden en het handwerk dat al zo lang van vader op zoon wordt doorgegeven, wordt vervangen door een steeds meer gefragmenteerde, geautomatiseerde productieketen. Frederik heeft heimwee naar Nijkerk, maar als zijn oom Hendrik rond 1820 naar Nijkerk terugkeert en daar overlijdt, kijkt Frederik niet meer om.

In een andere versie van dit verhaal blijft hij thuis terwijl verderop de strijd woedt. Hij woont in deze variant naar eigen schatting zo'n vijftien jaar in Nijkerk. Of ergens daar in de buurt. Het zijn moeilijke jaren voor de familie; kort na de dood van Frederiks vader, overlijden ook een oom en een opa en in 1812 ook oom Hendrik. Voor Frederik is het alsof hij zijn vader opnieuw

verliest. Als enkele jaren later ook de nieuwe echtgenoot van zijn tante overlijdt, worden het verdriet in de familie en de veranderingen in de glasindustrie Frederik te veel. Zijn moeder, die bij het huishouden is ingetrokken, doet haar best om haar zoon rustig te houden en wat bij te verdienen als dienstbode. Maar Frederik begint te dwalen – zowel in zijn hoofd als door het land.

Wanneer de directie van de Koloniën navraag doet, blijkt dat Frederik nooit in Loenen gewoond en gewerkt heeft, in tegenstelling tot zijn zus en veel andere familieleden. Misschien dat het dan toch Loosdrecht is geweest. Of Leerdam. Of Vuren. Misschien wel meerdere van die plekken, voor korte periodes. Of toch Amsterdam. Een oude vriend van Frederiks vader, Abraham Wiegel, heeft daar een glasfabriek. Frederik herinnert zich een huis aan de Utrechtsedwarsstraat waar hij samen met zijn moeder woont. Zijn moeder is huishoudster voor een boterverkoper maar het werk gaat haar steeds moeilijker af. Frederik doet zijn best om de kost te verdienen zonder afgeleid te raken – als het glasblazen niet voorspoedig loopt, dan maar in een ander vakgebied. Er is een suiker-

bakkerij waar hij aan het werk kan; geen baan waarbij hij volop kan genieten van zoetige luxe, maar een waarbij ruwe suiker gekookt, gesmolten en gezuiverd wordt tot iets eetbaars en stroop wordt opgevangen in grote potten. Het kan niet tippen aan de verhalen die hij zichzelf over dit werk verteld heeft voor hij er begon.

Het is 1826 als Frederik wordt opgenomen in het buitengasthuis van Amsterdam. Zelf weet hij niet goed hoe hij er beland is. Misschien dat hij ruzie heeft gehad, te glazig uit zijn ogen keek, of zijn fantasie net te veel de vrije loop heeft gelaten bij het vertellen van een verhaal. Misschien dat zijn moeder besloten heeft dat hij de hulp van de verpleging daar nodig heeft, nu zij te oud wordt om haar werk te doen, laat staan om voor haar ruimschoots volwassen zoon te zorgen. Johanna Maria Lange trekt in bij ene meneer Vreeland, die met haar en haar zoon te doen heeft. Misschien dat het zijn voorstel was. Rust, zorg en buitenlucht zullen Frederik goed doen.

In Frederiks onsamenhangende verhalen over zijn tijd daar is geen spoor van rust, zorg of buitenlucht te bekennen. Het grote gebouw buiten de stadsmuren vervult nog altijd de functie van het pesthuis dat eerder op die locatie stond: een plek om het uitschot van de maatschappij heen te verbannen zodat ze buiten het zicht van de rijkere bevolking aan hun kwalen kunnen overlijden. De pest gaat er niet langer rond maar er zijn genoeg patiënten met besmettelijke of ongeneeslijke ziektes – en 'geestelijk zieken' zoals Frederik. Er zijn honderden patiënten en slechts twee artsen, de verpleging is ruw. Frederik vertelt een verhaal over het personeel, hoe het hun eten opat, de alcohol opdronk en de dure medicijnen tegen opbod verkocht. Er wordt geschreeuwd en gehuild. Het stinkt er naar alcohol en uitwerpselen. Niemand wil er zijn verhalen horen.

Veel liever vertelt Frederik over de jaren daarna. Als hij in 1830, na vier jaar in het buitengasthuis, ontslagen wordt, snakt hij naar de buitenlucht die hem beloofd was. Hij kan ook niet anders – zijn moeder en vele andere familieleden zijn intussen overleden. Het vangnet dat hij altijd gehad heeft, is weg. Frederik vertelt dat hij zo'n beetje iedere stad en elk dorp en gehucht in Nederland wel gezien heeft – niet dat hij dat zeker weet, maar door het lange eind dat hij gelopen heeft, voelt het zo. Werk vinden – of houden – lukt hem niet zonder zijn oude contac-

ten. Maar hoewel het een moeilijke tijd is levert het hem mooie verhalen op. In elf jaar tijd is er altijd wel iemand die hem iets te eten of wat geld toeschuift of even een praatje met hem maakt. Frederik vertelt wie het maar wil horen over een geboorte in een stormachtige nacht, militaire heldendaden tegenover Napoleon, het prachtige glas uit de vele glasfabrieken waar hij gewerkt heeft en de plekken waar hij tijdens zijn omzwervingen is geweest.

Het gaat zo lang goed dat Frederik vergeet dat het fout kan gaan. Als hij in Lexmond om wat te eten bedelt, wordt hij gearresteerd. De rechtbank wil zijn verhalen niet horen; dat getuigen hem hebben zien bedelen, is voldoende voor een boete en een opzending naar de Ommerschans. Onder begeleiding wordt Frederik naar Overijssel gebracht, waar hij de koloniekleren in handen gedrukt krijgt en hem het nummer 2798 opgespeld wordt. Voortaan zal hij aan het werk moeten als landarbeider op de uitgestrekte velden van de Koloniën van Weldadigheid en een van de grote mannen-slaapzalen van het gesticht delen met vele andere kolonisten.

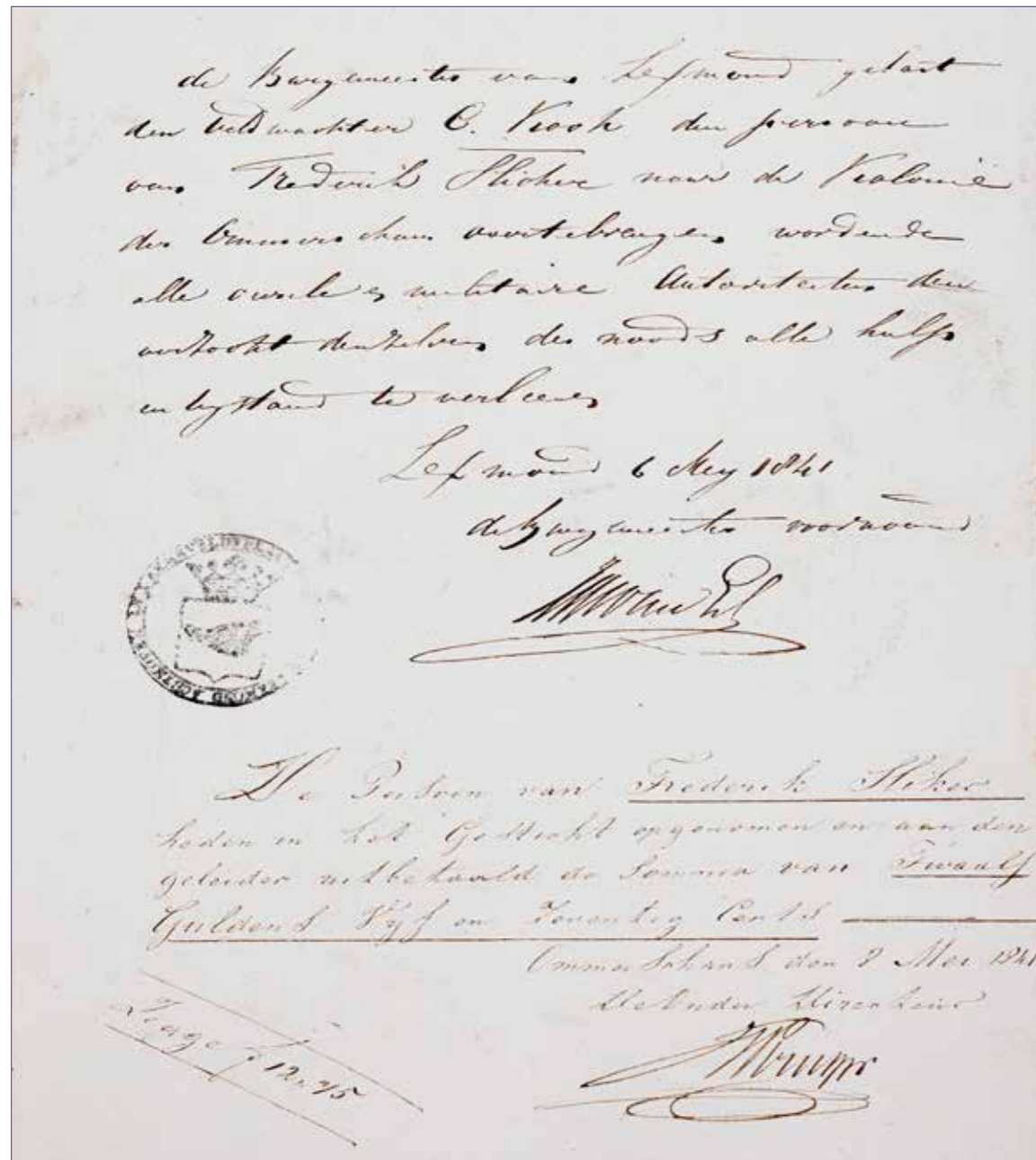
De landarbeid valt Frederik zwaar. Het is anders dan het werk dat hij en zijn familie altijd gedaan hebben; hij is er onhandig in. Hij is altijd meer een prater dan een luisteraar geweest, maar nu zijn gehoor achteruit begint te gaan, vindt hij het helemaal lastig om de instructies van de opzichters op te volgen. Hij blijkt geen groene vingers te hebben en zijn verouderende gewrichten protesteren tegen de ellenlange werkdagen. Pas 's avonds, als iedereen zijn hangmatten opzoekt om uit te rusten voor de volgende dag, bloeit hij op. Er is altijd wel iemand in voor een sterk verhaal.

Waar andere kolonisten zijn verhalen nog wel kunnen waarderen, bezorgt ieder verhoor dat het koloniebestuur bij Frederik af probeert te nemen ambtenaren over het hele land hoofdpijn en overuren. De signalementskaart die ze krijgen, is halfhartig of haastig ingevuld – het signalement zelf staat er niet op, en over belangrijke informatie als zijn domicilie van onderstand ontstaat al snel twijfel. Er is gelijktijdig nog een bedelaarskolonist van ongeveer gelijke leeftijd met dezelfde naam (maar een ander nummer) en om de verwarring nog groter te maken, is er ook nog een kolonist die precies de volledige naam van Frederiks moeder heeft. Het kost tijd en moeite om uit te zoeken wat waar bij hoort

en Frederik zelf blijkt al gauw niet het meest behulpzaam. Zelf vindt Frederik de verhoren die ze afnemen prima: hij kan er eindeloos vertellen over wat hij allemaal heeft meegemaakt en het bespaart hem een hele lange dag op de akkers. Dat hij plaatsnamen door elkaar haalt, heeft hem zelf nog nooit wat uitgemaakt. En aanvankelijk heeft hij een goed publiek: de mensen die zijn eerste verhoor afnemen, willen alles van hem weten.

Al gauw blijkt echter dat Frederiks nonchalante manier om met de waarheid om te gaan botst met het strikte, bureaucratische systeem van de Koloniën. Talloze brieven worden over en weer gestuurd, overal wordt navraag gedaan of Frederik ergens wel echt gewoond heeft.

Tijdens het eerste verhoor vergeet Frederik te vertellen over zijn tijd in het buitengasthuis – of misschien vond hij een ander verhaal gewoonweg prettiger – waardoor meteen verwarring ontstaat over wie er dan verantwoordelijk is voor de kosten van zijn verblijf. Ze verhoren hem twee weken later opnieuw en raken geërgerd als zijn verhaal niet met zijn eerdere verklaring overeenkomt, maar Frederik haalt er zijn schouders over op. Misschien dat hij Loenen en Nijkerk door elkaar gehaald heeft. Misschien dat hij er een oom bij heeft verzonnen. Misschien dat hij iemands sterfdatum niet meer goed wist. Een verspreking ontstaat al snel en soms begint hij gewoon te vertellen zonder dat hij de vraag goed heeft verstaan. Wat doen zulke details er nou toe?

△ Frederik Sliker wordt vanuit Lexmond naar Ommerschans gebracht

Bij de directie van Ommerschans en het provinciale bestuur slaat de twijfel toe of Frederik eigenlijk wel een betrouwbare bron is. Als hij opgenomen was in een gesticht voor krankzinnigen, zou het goed kunnen dat hij maar wat bazelt. Hoewel de directeur Frederik verre van 'krankzinnig' vindt overkomen, is wel duidelijk dat hij niet helemaal op zijn woord te geloven is. Als wat hij vertelde over zijn eerdere woonplaatsen al niet klopte, hoe zit het dan met zijn sterke verhalen? En die geboorte op zee?

Er moet een derde verhoor komen. Met alle informatie die bij de verschillende gemeentes is opgevraagd, begint de directie van de Ommerschans een vaag beeld te krijgen van Frederiks leven, maar het blijft onduidelijk waar hij nou allemaal precies geweest is. Er komen steeds meer tegenstrijdigheden aan het licht. Maar inmiddels is Frederik al een ruim jaar in de kolonie, en het zware werk en de naderende winter eisen hun tol. Hij vertelt steeds minder verhalen – het wordt storend dat hij zichzelf steeds moet onderbreken om te hoesten en de meeste dagen is hij er simpelweg te moe voor.

Frederik sterft op 18 november 1842 in een koloniehangmat, op 54-jarige leeftijd. Zijn ontslag uit het bedelaarsgesticht was nog lang

niet in zicht en de koloniedirectie blijft achter met vragen – vooral over wie er nu verantwoordelijk is voor de kosten van zijn verblijf. Hij wordt begraven op hetzelfde kleine stukje grond als duizenden andere bedelaarskolonisten, zonder grafzerk. Het verhaal eindigt niet zoals hij het zelf graag verteld zou hebben.

Er is een versie van het verhaal waarin Frederik uit de Ommerschans ontslagen wordt. Of er misschien nooit een voet binnen zet. In die versie trekt hij verder door het land, zonder zich iets aan te trekken van wat anderen van hem vinden. Hij verzamelt verhalen, of verzint ze, met de voorzichtigheid en het vakmanschap waarmee zijn familie glas blies. Mensen dromen om hem heen als hij aan het woord is. Geen enkele keer is een verhaal dat hij vertelt precies hetzelfde, hoe vaak hij het ook blijft vertellen.

Deze versie is niet wat er echt gebeurd is. Dat krijg je nu eenmaal als je het verleden met wat fantasie benadert. Het is dan ook geen naslagwerk of wetenschappelijk essay. Het is een verhaal. En een open einde is nou eenmaal spannender dan iets definitiefs.

▽ Glasfabriek Pandang Nijkerk

Bronnenlijst

Algemene bronnen

Wil je meer weten over de Maatschappij van Weldadigheid? Dan is de website van Wil Schackmann dé plek om te beginnen: www.schackmann.nl

Hier vind je heel veel algemene informatie en allerlei getranscribeerde bronnen. Daarnaast heeft het Drents Archief in samenwerking met Wil Schackmann deze onderzoekswijzer opgesteld:

- www.drentsarchief.nl/onderzoeken/zoektips/zoekwijzer-maatschappij-van-weldadigheid

Hierin legt de heer Schackman precies uit waar je informatie kunt vinden in dit moeilijk te doorgronden en omvangrijke archief. Ook de websites van de verschillende musea over de Maatschappij van Weldadigheid zijn een bron van informatie:

- www.maatschappijvanweldadigheid.nl
- www.gevangenismuseum.nl
- www.proefkolonie.nl

Wil je verder lezen? Dan kun je, naast de boeken van Wil Schackmann

(*De Proefkolonie, De Bedelaarskolonie, De Kinderkolonie en De Strafkolonie*), denken aan bijvoorbeeld:

- Clercq, K. de, Broek, M. van den, Nieuwpoort, M.-A. van, & Albers, F. (2018). *De Koloniën van Weldadigheid: een uitzonderlijk experiment*. Gorcum B.V., Koninklijke Van
- Lambregts, L. (1998). *Een steen in de vijver: Ontstaan, groei en ontwikkeling van de Maatschappij van Weldadigheid* (3e druk). Kervoorde en Hollander
- Historische Vereniging Avereest (z.j.). *De Ommerschans*. Historische Vereniging van Ommerschans en Avereest

Voor de verschillende verhalen volgt hieronder per verhaal een lijst van gebruikte bronnen en archieven. Ook de bronvermelding van de gebruikte afbeeldingen is in deze lijst opgenomen.

Omslag

- Gezicht op proefkolonie Frederiksoord, prent door Dirk Sluyter. Drents Archief, 0186 Maatschappij van Weldadigheid, nummer DA18601010

Inhoudsopgave en voorwoord: Anoniem, tot je gezien wordt

pag 2 - Veenhuizen - Drents Archief, Maatschappij van Weldadigheid (0186) nummer DA18601029 Gedrukt door G.Ph. van den Burggraaff te Brussel, getekend door A.J. Boens, naar ontwerp door H. van Geelen.

4 - Kolonisten uit de Koloniën van Weldadigheid - Illustratie in de *Star*, 1819, Maatschappij van Weldadigheid, Frederiksoord

Makers van Tijd-schrift nr 1

5 - Toon Blokland - ©Winfried Leeman
- Denise Joosten - ©Winfried Leeman
6 - Myrte Legerstee - ©Winfried Leeman

7 De Maatschappij van Weldadigheid

Bronnen:

- Schackmann, W. (2010). *De proefkolonie: Van paupers, kolonisten en heren* (5e druk). Uitgeverij Balans
- Schackmann, W. (2010). *Landbouwkoloniën als armoedebestrijding. Het Kromme Rijngebied*: Tijdschrift van de Historische Kring 'Tussen Rijn en Lek', 44(4), p 9-17
- Koloniën van Weldadigheid. (z.d.). *Koloniën van Weldadigheid*. www.kolonienvanweldadigheid.eu

- Canon van Nederland. (z.d.). *Maatschappij van Weldadigheid – Tijd van burgers en stoommachines*. www.canonvannederland.nl/nl/drenthe/drenthe-po/maatschappij-van-weldadigheid

Afbeeldingen:

7 - Johannes van den Bosch (1780-1844), Gouverneur-generaal van Nederlands-Indië, minister van koloniën. Schilderij van Cornelis Kruseman (1829), Rijksmuseum, Amsterdam.
8 - Proeflapjes gebleekt en ongebleekt linnen gemaakt in de Koloniën van Weldadigheid. Te koop voor 15 en 13 cent - RAZU, 546 Gemeentearchief Ameide, inventarisnummer 631. ©Winfried Leeman

9 Een zoektocht door de tijd

Afbeeldingen:

9 - Depot RAZU – ©Winfried Leeman
11 - De studiezaal van Het Utrechts Archief aan de Alexander Numankade - ©Het Utrechts Archief
12 - Online pagina van Het Utrechts Archief. Je ziet hoe je in de zoekstructuur specifieke archiefstukken kunt vinden - Schermafbeelding gemaakt op 13-01-2026

Van de onvrije koloniën naar een nieuw begin

14 Bronnen:

Drents Archief

137.01 Rijkswerkinrichtingen te Veenhuizen en Ommerschans:

- 437 Inschrijvingsregisters van veroordeelde bedelaars en vrijwilligers; 1822-1866, met alfabetische klappers. Deel gemerkt S
- 446a Inschrijvingsregisters van veroordeelde bedelaars en vrijwilligers; 1822-1866, met alfabetische klappers. Transportdeel op de delen P, Q, R

Het Utrechts Archief

18-1 Strafinrichtingen te Amersfoort:

- 111 Inschrijvingsregisters van gevangenen in het huis van arrest 1853-1862
- 135 Signalementsregister 1853-1855
- 337-1 Memories van successie, kantoor Amerongen - 105, Wijk bij Duurstede, 1821-1824
367 Arrondissementsrechtbank Amersfoort:
- 6 Rolregister van strafzaken 1853-1861
- 20 Register van strafvonnissen, 1854

810 Algemeen ziekenhuis te Utrecht en de universitaire klinieken te Utrecht:

- 81 Registers met gegevens over de verpleegde patiënten in volgorde van de aanmelding bij de kliniek 1840-1853 jan 17
- 90 "Historiae Graviditatum", register met gegevens over de verpleegde patiënten en met verslagen van de zwangerschappen, de verrichte onderzoeken en de bevallingen of abortussen 1849

481 Burgerlijke Stand van de gemeenten in de provincie Utrecht 1811-1902:

- 483-11 Registers van overlijden Vleuten, 1881 (06-01-1881 t/m 17-12-1881) Aktenummer: 10
- 715-03 Registers van geboorte, Utrecht, 1849 (31-08-1849 t/m 31-12-1849) Aktenummer: 1255
- 1168-18 Registers van overlijden, Soest 1846 (08-01-1846 t/m 31-12-1846) Aktenummer: 28

Regionaal Archief Zuid-Utrecht

028 Gemeentebestuur Cothen :

- 68 Ingekomen en verzonden stukken 1872

002 Gemeentebestuur Wijk bij Duurstede:

- 877 Geboorteregisters 1813-1822 (*bevatten ook de registers van overlijden). Digitaal te raadplegen bij het Utrechts Archief: 481 – 184-04 Wijk bij Duurstede 1822, aktenummer 12

Afbeeldingen:

- 14 - Cornelia van Hevelingen - ©Myrte Legerstee, illustrator en kunst- en cultuurverspreider.
- 16 - Dieventoren Amersfoort - Archief Eemland, fotonummer 03958 (kleur en gradatiecorrectie door vormgever)
- 17 - De Rietsteeg in Utrecht waar Cornelia een tijd woonde. - Grolman, A.E, Het Utrechts Archief, Catalogusnummer 30719
- 18 - Signalementskaart Cornelia van Hevelingen voorzijde. RAZU, 028 Gemeentebestuur Cothen, inventarisnummer 68. ©Winfried Leeman
- 19 - Nota voor de koets waarmee Cornelia naar Ommerschans werd gebracht. RAZU, 028 Gemeentebestuur Cothen, inventarisnummer 68. ©Winfried Leeman
- 20 - Verklaring dat Cornelia zwanger is en dus niet mag lopen - RAZU, 028 Gemeentebestuur Cothen, inventarisnummer 68. ©Winfried Leeman

22 Museum De Proefkolonie

Afbeeldingen:

- Beeldmateriaal beschikbaar gesteld door museum De Proefkolonie

24 Niet gemaakt voor het geluk

Bronnen:

Gemeentearchief Amsterdam

5000 Archief van het Bevolkingsregister:

- 377 Buurt I, afdeling 4, deel 3 (Van Vulpen)
- 700 Buurt DD, supplement 1 (Van Vulpen)

5268 Archief van de Gemeenteziekenhuizen:

- 2462 Buitengasthuis/Wilhelminagasthuis stamboek patiënten 1856
- 2524 Buitengasthuis/Wilhelminagasthuis Vrouwen 1856
- 2526 Buitengasthuis/Wilhelminagasthuis Vrouwen 1857

Drents Archief

137.01 Rijkswerkinrichtingen te Veenhuizen en Ommerschans:

- 429 Inschrijvingsregisters van veroordeelde bedelaars en vrijwilligers; 1822-1866, met alfabetische klappers. Deel gemerkt K
- 446a Inschrijvingsregisters van veroordeelde bedelaars en vrijwilligers; 1822-1866, met alfabetische klappers. Transportdeel op de delen P, Q

0186 Maatschappij van Weldadigheid:

- 288 Ingekomen brieven; 18 - 31 mrt 1844
- 290 Ingekomen brieven; 16 - 30 april 1844

Het Utrechts Archief

382 Arrondissementsrechtbank Utrecht:

- 21 Rolregister van strafzaken, 29 jan. 1852 – 10 jan. 1861
- 481 Burgerlijke Stand van de gemeenten in de provincie Utrecht 1811-1902.
- 954-03 Utrecht, 1844 (03-01-1844 t/m 12-06-1844)

Regionaal Archief Zuid-Utrecht

206 Gemeentebestuur Bunnik:

- 2464 Stukken betreffende ondersteuning van behoeftigen 1831-1870 H-R

207 Ambtenaar van de Burgerlijke Stand te Bunnik:

- 2625 1813-1822 (G, H en O). Digitaal te raadplegen bij het Utrechts Archief 481 – 23-05 Bunnik 1816, aktenummer 17

141 Gemeentebestuur Driebergen:

- 985 1843-1852, geboorten, huwelijken en overlijdens. Digitaal te raadplegen bij Het Utrechts Archief 481 – 831-17 Driebergen, aktenummer 2

Collectie Overijssel

0123 Burgerlijke stand Overijssel:

- 10335 Registers van overlijden 1849-1855

Afbeeldingen:

- 24 - Dirk Rietveld - ©Myrte Legerstee, illustrator en kunst- en cultuurverspreider
- 27 - Dirk is opgepakt en laat zich naar Ommerschans sturen - RAZU, 206 Gemeentebestuur Bunnik, inventarisnummer 2464. ©Winfried Leeman
- 28 - Landgoed Niënhof - Lutgers, P.J, Utrechts Archief, Gezichten in de omstreken van Utrecht, uitgegeven in 1869 (verzameling 127), catalogusnummer 201702.
- 30 - Dirk trouwt met Maria Catharina. RAZU, 141 Gemeentebestuur Driebergen, inventarisnummer 985, akte 2. ©Winfried Leeman
- 31 - Kaart met de ligging van de eigendommen van de Maatschappij van Weldadigheid 1826. Rijksmuseum Amsterdam, prentmaker anoniem. (Groene vlakken toegevoegd door vormgever)

32 Verhitte discussies over een rusteloze ziel

Bronnen:

Drents Archief

137.01 Rijkswerkinrichtingen te Veenhuizen en Ommerschans:

- 425 Inschrijvingsregisters van veroordeelde bedelaars en vrijwilligers; 1822-1866, met alfabetische klappers. Deel gemerkt F

0167.016 Overlijdensregister Norg:

- 1830, aktenummer 322 - Overlijdensakte Willem Donk 1829

0186 Maatschappij van Weldadigheid:

- 105 Ingekomen brieven mei 1830
- 109 Ingekomen brieven okt 1830
- 111 Ingekomen brieven jan / feb 1831
- 112 Ingekomen brieven mrt 1831
- 113 Ingekomen brieven april 1831

Regionaal Archief Zuid-Utrecht

153 Gemeentebestuur Rhenen:

- 844 Brieven van het provinciebestuur inzake het bekostigen van het levensonderhoud van Willem Donk, geboortig te Arnhem, laatst woonachtig te Rhenen, en gedeporteerd naar een bedelaarskolonie, 1829-1832

Gelders Archief

2000 Oud Archief Arnhem:

- 854 Stukken, ingekomen bij het bestuur der stad Arnhem 1830

Afbeeldingen:

- 32 - Willem Donk - ©Myrte Legerstee, illustrator en kunst- en cultuurverspreider
- 33 - Stapel brieven over de onderhoudskosten van Willem Donk - RAZU, 153 Gemeentebestuur Rhenen, inventarisnummer 844. ©Winfried Leeman
- 34 - Gezicht op Rhenen - RAZU, 157 Topografisch Historische Atlas Rhenen, barcode 110383. ©Winfried Leeman
- 35 - Brief waarin de koning Rhenen aanwijst als domicilie van onderstand. RAZU, 153 Gemeentebestuur Rhenen, inventarisnummer 844. ©Winfried Leeman
- 36 - Inschrijving Willem Donk in Ommerschans. Drents Archief, Assen. 137.01 Rijkswerkinrichting te Veenhuizen en Ommerschans, inventarisnummer 425, scan 56
- 37 - Het 'Gesticht voor Bedelaars', Ommerschans - J. van Genk. Drents Archief, Assen. 0186 Maatschappij van Weldadigheid, Nummer DA18601021
- 38 - Het vierde gesticht, Veenhuizen – Fotocollectie Toon Blokland. ©Toon Blokland

39 Het Nationaal Gevangenis­museum

Afbeeldingen:

- Beeldmateriaal beschikbaar gesteld door het Gevangenis­museum

39 - Foto onder: ©Marije de Boer Never Say Cheese

40 Een meisje van overzee

Bronnen:

Drents Archief

0167.016 Overlijdensregister Norg:

- 1846, aktenummer 410. - Overlijdensverklaring Louisa Maria Bentze

0186 Maatschappij van Weldadigheid:

- 245 Ingekomen brieven 1 - 15 juni 1841

- 333 Ingekomen brieven feb 1847

- 1413 Bevolkingsregisters van opgenomen wezen en vondelingen te Veenhuizen 1835-1859

- 339 Ingekomen brieven 15 -30 juni 1847, waaronder vanaf scan 70: Verslag van de Ziekten en Sterften in de kolonie Veenhuizen Over het jaar 1846.

Digitaal te raadplegen via de website van Will Schackmann:

www.schackmann.nl/proefkolonie/Geneeskunde/1847_01_30Jaarverslag1846VH.html

Het Utrechts Archief

337-9 Memories van successie, kantoor Wijk bij Duurstede:

- 20 Driebergen, 1843-1849, Aktenummer 15, Louise Maria Bentze

Nationaal Archief

2.10.50 Inventaris van het archief van het Ministerie van Koloniën: stamboeken en pensioenregisters van het leger in Oost-Indië (KNIL) en van de troepenmacht in West-Indië, 1815-1951 (1954):

- 620 Militair Pensioen Oost-Indië J.A. Bentze

2.12.14 Inventaris van de Stamboeken Marinepersoneel, 1813-1940:

- 484 Stamboek Mariniers J.A. Bentze

Regionaal Archief Zuid-Utrecht

141 Gemeentebestuur Driebergen:

- 424 Ingekomen stukken 1841-1843

- 427 Ingekomen stukken 1846-1847

- 984 geboorten, huwelijken en overlijdens 1829-1842.

Digitaal te raadplegen bij het Utrechts Archief 481 – 1066-13 Driebergen 1841, aktenummer 2

Zeeuws Archief

25 Burgerlijke Stand Zeeland (1796) 1811-1980:

- VLI-O-1829, Aktenummer 27. Overlijdensakte Froukje Paulides (eerste vrouw J.A. Bentze)

Afbeeldingen:

40 - Louisa Maria Bentze - ©Myrte Legerstee, illustrator en kunst- en cultuurverspreider

42 - Kerk van de Protestantse gemeente aan de Gouverneurslaan te Surakarta waar Louisa Maria gedoopt is - Leiden University, Shelfmark KITLV 6300 <http://hdl.handle.net/1887.1/item:788093>

43 - Het fregat De Diana - Nederlands Instituut voor Militaire Historie. Fotoafdrukken Koninklijke Marine, Fregat Zr. Ms. Diana (1815-1838), objectnummer 2158_007130

44 - Route naar Veenhuizen - RAZU, 141 Gemeentearchief Driebergen, inventarisnummer 424. ©Winfried Leeman

45 - Gesticht voor weeskinderen Veenhuizen - Drents Archief, 0186 Maatschappij van Weldadigheid, nummer DA18601027

47 - Louisa is overleden, overlijdensverklaring Louisa Maria Bentze - Drents Archief Assen, 0167.016 Overlijdensregister Norg, 1846, aktenummer 410

48 De Verhalenverteller

Bronnen:

Collectie Overijssel

0123 Burgerlijke Stand in Overijssel:

- 10333 Registers van overlijden 1835-1843

Drents Archief

0137.01 Rijkswerkenrichtingen te Veenhuizen en Ommerschans:

- 428 Inschrijvingsregisters van veroordeelde bedelaars en vrijwilligers; 1822-1866, met alfabetische klappers; Deel gemerkt I

- 430 idem; Deel gemerkt L

0186 Maatschappij van Weldadigheid:

- 249 Ingekomen brieven sep 1841

- 250 idem 1 - 11 okt 1841

- 252 idem nov 1841

- 257 idem april 1842

- 263 idem 16 - 31 aug 1842

Gemeentearchief Amsterdam

5268 Archief van de Gemeenteziekenhuizen:

- 2434 Stamboek patiënten 1828

Regionaal Archief Zuid-Utrecht

540 Gemeentebestuur Lexmond:

- 52 Ingekomen stukken 1841

542 Burgerlijk Armbestuur Lexmond:

- 18 Signalementen van personen die naar Veenhuizen en Ommerschans zijn gezonden, ca. 1839-1844

Tresoar

28 Collectie doop-, trouw-, lidmaten- en begraafboeken:

- 344 Dopen van 1730-1811, huwelijken van 1796-1810 en lidmaten van 1740-1816 en 1821-1841

Afbeeldingen:

48 - Frederik Sliker - ©Myrte Legerstee, illustrator en kunst- en cultuurverspreider.

50 - Buitengasthuis Amsterdam, aquarel uit 1817 - Lamberts, Gerrit Collectie Stadsarchief Amsterdam: tekeningen en prenten, Afbeeldingsbestand 010097002122

52 - Frederik Sliker wordt vanuit Lexmond naar Ommerschans gebracht - RAZU, 540 Gemeentebestuur Lexmond, inventarisnummer 52. ©Winfried Leeman

53 - Glasfabriek Padang Nijkerk, ca 1800, maker onbekend - ©foto Gerrit van de Veen Nijkerk

Gezicht op proefkolonie Frederiksoord